

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI
MAXSUS SIRTQI BO'LIM

“BADIY GRAFIKA VA UNI O'QITISH METODIKASI” KAFEDRASI
TOG'AYEVA HULKAR NIYATQOBLOVNA

**MINIATYURA JANRIDA “OV” KOMPOZITSIYASINI
YARATISH USULLARI**

“5211200-AMALIY SAN'AT”

yo'nalishi bo'yicha bakalavr darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

ILMIY RAHBAR: D.OMONOV

Bitiruv malakaviy ishi “Badiiy grafika va uni o'qitish metodikasi” kafedrasida bajarildi. Kafedraning 2011 yil 25 maydagi majlisida muhokama qilindi va himoyaga tavsiya etildi (bayonnoma №___)

Kafedra mudiri: dots. M.Umarov

Bitiruv malakaviy ishi YaDAKning 2011 yil ___ iyundagi majlisida himoya qilindi va ___ ball bilan baholandi (bayonnoma №___)

YaDAK raisi: _____

A'zolari: _____

MUNDARIJA

Kirish	2
I-Bob. Miniatyura san'arining shakllanishi tarixi.	
1.1 Miniatyura san'ati tarixi.	5
1.2 Mustaqillik yillarida ta'lim, adabiyot, me'morchilik, amaliy san'at vakon ravnaqi.	17
1.3 Samarqand miniatyura maktablarining vujudga kelishi va shakllanishi.	31
II-Bob. Miniatyura amaliy san'atning mo'jaz janri.	
2.1 Kamoliddin Bexzod va miniatyura.	35
2.2 Ustoz va shogird odobi.....	43
2.3 Miniatyura janrida "Ov" kompozitsiyasini ishlash.	46
III. Xulosa	50
IV. Adabiyotlar	51

KIRISH

Mustaqilligimiz sharofati bilan o'zbek xalqi o'zligini taniy boshladi. Uning boy tarixi, madaniyati o'rganila boshlandi. Bugungi kunda O'zbekiston jaxonning eng qadimiy madaniy markazlaridan biri bo'lgani isbotlanmoqda.

Yaqin va O'rta Sharq madaniy markazlari bo'lmish Bog'dod, Tabriz, Samarqand, Buxoro, Xiro, Sheroz kabi shaxarlarda X-XIX asrlar davomida maxsus miniatyura maktablari mavjud bo'lib, ba'zan yuksak darajada rivojlangan, ba'zan esa tanazzulga yuz tutgan. Xar bir rassomlik markazida o'ziga xos badiiy-ifodaviy xususiyatlar yuzaga kelishi bilan birga ularning barchasi Sharq miniatyura san'atining ranglar sofligi va yorqinligi, chiziqlarning nafisligi va nozikligi, tasviriyl uslubning dekorativ xosiyati bilan xarakterlanadi.

Nodir qo'lyozmalar kitoblari, miniatyura nodir qo'lyozmalar ziynatlari bo'lmish shams, zarvarak, unvon, xoshiya naqshi, lavxa, xotima kabi bezaklar bilan umumiy uslubiy uyqunlikka ega. Bu kitob ziynatlarning dekorativ xususiyati ular yaratilgan davr dunyoqarashi, tafakkur tarzi bilan bevosita boqliqdir.

Nafis mo'ljaz rasmlar asosan ilmiy, badiiy va tarixiy asarlarning nodir qo'l yozmalarini bezashga xizmat qilgan. Rassomlar asarlarning yetakchi qoyalari va asosiy qaxramonlari siymolarini ranglar vositasida ifodalaganlar. Shu sababli miniatyura san'ati taraqqiyotiga Sharqning atoqli allomalari Muxammad Ibn Muso al-Xorozimiy, Abu Rayxon Beruniy, mutafakkir va shoirlari Abulqosim Firdavsiy, Nizomiy-Ganjaviy, Amir Xusrav Dexlaviy, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy xamda mashxur tarixchilar Fazullox Rashiddin, Sharafiddin Ali Yazdiy va boshqalar .asarlariidagi ilqor insonparvarlik qoyalari ijobiy ta'sir ko'rsatib, uning asosiy taraqqiyot yo'nalishini yetakchi badiiy estetik prinsiplarini shakllanishiga xizmat qilgan.

Qadimgi nodir qo'lyozmalar yuksak qadrlanib kelingan. Shuning uchun xam ularni yiqish, o'rganish bilan san'at ixlosmandlari uzoq vaqtdan buyon shug'ullanib keladilar. Ammo miniatyura san'atini chuqur o'rganish asosan XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu soxada yirik chet el olimlaridan F. Martin, Arnold, B.Robinson, B. Grey va boshqalar Sharq miniatyura namunalarini ilmiy tafsivga

olish eng yaxshilarni chop ettirish, yetakchi maktablar taraqqiyoti va tarixni o`rganish xamda targ`ib qilishda qator muhim ishlarni oshirdilar. Ammo ularning tadqiqotlarida, rasmlar taxlilida yuzakilik, Sharq xalqlari xayotini yaxshi bilmaslik kabi nuqsonlar uchrab turadi.

O`zbekistonda Sharq miniatyura san'atini ayrim rasmlari qo`lyozmalar bilan tanishish olimlarimizning maqolalaridan boshlangan. Umuman respublikamizda Sharq tasviriy san'ati miniatyurasini o`rganishda yetakchi olimlar xizmati aloxida taxsinga sazavor.

Sharq miniatyura va kitobat san'atini respublikamizda o`rganishda, nashr qilishda, dunyoning eng nufuzli va muzey va kutubxonalaridan qidirib topishda Xamid Sulaymonovning xizmati ko`zga yaqqol tashlanadi.

Olim ta'rif bergan «Boburnoma rasmlari» xamda F.Q.Sulaymanova bilan xamkorlikda chikargan «Alisher Navoiy asarlariga ishlangan rasmlar» nomli albomlarni keng jamoatchilik qizqin kutib oldi.

Ishning maqsadi. 1. Bitiruv malakaviy ishini bajarish. Talabalarni estetik idrok qilish qobiliyatlarini o'rtirish, ularni tabiat, san'at va hayotdagi go'zalliklarni idrok etishga o'rgatish.

2. Talabalarning estetik didini tarbiyalash, ularni go'zallikni baholay olish haqiqiy go'zallikni farqlay bilishga odatlantirish. 3. Talabalardagi ijodiylikni tarbiyalash va o'rtirish. 4. Talabalarning badiiy fikr doirasini kengaytirish.

5. Rangshunoslik fanidan olgan bilimlarini amalda qo'llash.

Tadqiqot obyekti. Bitiruv malakaviy ishi uchun qo'yilgan miniatyura mavzusi asosida bajarilgan turli xil variantdagi eskizlar, qoralama ishlar va natyurmort mavzusida ijod etgan rassomlarning asarlaridan reproduksiyaalar. Amaliy ish jarayonida miniatyura texnologiyasi qonun-qoidalariga amal qilish kompozitsiyada detallarning shakli fakturasini rangini amalda qo'llash.

Ishning ilmiyligi. Bitiruv malakaviy ishini bajarishda qalam tasvir qonuniyatlariga qat'iy amal qilish. Rangshunoslik qonunlari: rang koloriti gammasi, ranglarning to'yinganligi, narsa va buyumlarning shakli fakturasi kabi tomonlarini asosli ravishda topilishiga kata e'tibor qaratish. Ilmiylik prinsipi, shuningdek, yorug'-soya chiziqli va havo perspektivasi, rangshunoslik qonunlarini o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Bitiruv malakaviy ishidan olingan natija. Mavzu asosida kompozitsiya chizishda ketma-ketlik prinsipiga amal qilingan. Birinchi navbatda obyekt yoki pastanovka tanlanib, kuzatilib, o'rganilib tavsiya qilingan. Kuzatish va tahlil asosida qoralama ishlar etyutlar bajarilgan. Tayyorgarlik bosqichidan keyin kompozitsiya asosiy holatda ko'chirilgan. Bitiruv malakaviy ishini chizishda rangshunoslik va rang texnologiyasining barcha qonun-qoidalariga amal qilingan holda ish bajarilgan.

Mavzuli kompozitsiyani ishlash jarayonida ranglarning asosiy xususiyatlari uning yorqinligi (och-to'qligi), tusi va to'yinganligi bilan belgilanadi. Kompozitsiyada har qanday predmetning hajmi, shakli, materiali, fazodagi joylashuvi aniqlangan va kompozitsiya markaziga bo'ysundirilgan.

I-Bob.

Miniatyura san'arining shakllanishi tarixi.

1.1 MINIATYURA SAN'ATI TARIXI.

O'rta asr qo'lyozmalarini ziynatlash uchun yaratilgan nafis mo'jaz rasmlar, shuningdek, suyak, pergament, mag'zi soxta (toshqog'oz), metall, chinni, ba'zan maishiy buyumlar (tamakidon, soat, uzuk va boshqa)ga ishlangan kichik hajmdagi rangtasvirga ham miniatyura atamasi qo'llanadi. **MINIATYURA -fransuzcha *miniature*, lotincha *minium* - qizil bo'yoq** - badiiy usullari o'ta nafis bo'lgan kichik hajmli (mo'jaz) tasviriy san'at asarlari. Badiiy miniatyuraning kitob va portret miniatyurasi kabi sohalari keng tarqalgan. Temuriylar davrida alohida varaqlarga miniatyura ishlash va ulardan muraqqa tuzish an'anaga aylangan, alohida shaxslar tasviri (portreti)ni ishlash taraqqiy etgan, xususan, Hindistonda Boburiylar davrida yuksak darajaga ko'tarilgan. XIV asr oxirida Samarqandda Samarqand miniatyura maktabi shakllangan, keyinchalik u Hirot miniatyura maktabining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan; Amir Temur qurgan bog'lardagi ko'shklar ham devoriy rasmlar bilan bezatilgan. Temuriylar saroylarida alohida kitobxonalar tashkil etilib, u yerda mohir xattot va kitobat ahli, jumladan, musavvirlar ham faoliyat ko'rsatgan. Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy davrida ham kitobat san'ati va miniatyura taraqqiyotiga katta e'tibor berilgan. Jaxon tasviriy san'at xazinasidan munosib urin olgan miniatyuralar Sharq xalklarining mushtarak badiiy merosidir. U an'anaviy kitobat san'atining tarkibiy kismi bulib, kadimgi nodir kulyozmalarni ziynatlash bilan birga, mazkur asarlardagi ilgor insonparvarlik goyalari, oliyjanoblikka bulgan intilish, guzallik tugrisidagi tasavvurni ifodalashgaxam xizmat kilgan. Turli san'atkorlar – xattot, rassom, muzaxxib, mukovasoiz, jadvalkash va boshkalarining ijodiy xamkorligida yaratilgan nodir qo'lyozmalar o'sha davr madaniy, ijtimoiy xayotini badiiy-estetik qarashlarini o'rganishda qimmatli manbalardan hisoblanadi. Yaqin va O'rta sharq madaniy markazlari bo'lmish Bog'dod, Tabriz, Samarqand, Buxoro, Xiroi, Sheroz kabi shaxarlarda X-XIX asrlar davomida maxsus miniatyura maktablari mavjud bo'lib, ba'zan yuksak darajada rivojlangan, ba'zan esa tanazzulga yuz tutgan. Xar

bir rassomlik markazida o'zigaxos badiiy va ifodaviy xususiyatlar yuzaga kelishi bilan birga, ularning barchasi sharq miniatyura san'atining ranglar sofligi va yorqinligi, chiziqlarning nafisligi va nozikligi, tasviriyl uslubning dekorativ xosiyati bilan xarakterlanadi. Miniatyura nodir qo'lyozmalar ziynatlari bo'lmish shams, zarvarak unvon, xoshiya, naqsh, lavxa, xotima kabi bezaklar bilan umumiy uslubiy uyg'unlikka ega. Bu kitob ziynatlarining dekorativ xususiyati, ular yaratilgan davr dunyoqarashi, tafakkur tarzi bilan bevosita bog'liqdir. Nafis mo'jaz rasmlar asosan ilmiy, badiiy va tarixiy asarlarning qo'lyozmalarini bezashgaxizmat qilgan. Rassomlar asarlarining etakchi g'oyalari vaasosiy qaxramonlari obrazlarini ranglar vositasida ifodalaganlar. Shu sababli, miniatyura san'ati taraqqiyotiga sharqning atoqli allomalari Muxammad ibn Musoal–Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, mutafakkir va shoirlari Abulqosim Firdavsiy, Nizomiy Ganjaviy, Amir Xisrav Dexlaviy, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy xamda mashxur tarixchilar Fazlullox, Rashididdin, Sharafiddin Ali YAzdiy va boshqalar kattaxissa qo'shganlar. Shuni mamnuniyat bilan qayd etish kerakki, keyingi vaqtda Respublikamizda sharq miniatyurasi va kitobat san'atini o'rganuvchilar safi kengayib bormoqda. Ayniqsa, bular orasida o'z maqolalari va muxim tadqiqotlari bilan N.Norqulov, I.G.Nizomiddinov, A.Murodov va boshqalar aloxidaajralib turadilar. 1978 yil sharqning buyuk miniatyurachi rassomi ustod Kamoliddin Bexzod tug'ilganiga 525 yil to'lishi munosabati bilan 1991 yil O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Respublika Rassomlar uyushmasi va O'zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi, XamzaXakimzoda Niyoziy nomli San'atshunoslik instituti birgalikda Toshkentda ilmiy konferentsiya o'tkazdi. Shu munosabat bilan Respublika vaqqli matbuotida M.M.Xayrullaev, A.U.Urinboev, Ch.Axmarov va boshqalarning ulug' rassom xayoti va ijodi to'g'risidagi maqolalari e'lon qilindi. Yuqorida keltirilgan sharq miniatyura va kitobat san'atigaoid adabiyotlar, albomlar bir qarashda bu soxa juda chuqur o'rganilgan degan yanglish xulosagaolib kelishi mumkin. Lekin juda ko'plab nodir rasml qo'lyozmalar turli muzey va kutubxonalarda saqlanib, xali ilmga kiritilgani, xatto ettirilgani xam yo'q. Sharqiy arabiston xalqlarining asosiy xizmati shunda

bo'ldiki, ular keyingi avlodlarga antik grek-rim madaniyatining ko'pgina yutuqlarini saqlab qolib, uni rivojlantirgan xolda etkazib keldilar.

IX-XIII asrlar davomida yaqin va o'rta sharq mamlakatlari Eron, Ozarbayjon, O'rta Osiyo xalqlarining uzviy aloqasi. Bog'dod, Sheroz, Tabriz, Samarqand kabi madaniy markazlar va ularning inson xayotidagi roli.

Miniatyura san'ati qo'lyozma va kitoblarni bezash san'atidir.

Kalila va Dimnaxikoyasi.

Dioskorining "Farmologiya" kitobi xaqida.

Rashiddiddinning "Jami'ut tavorix" asarlarining yaratilishi.

Fotimiylar sulolasi.

Suriya maktabi (XIII asrning I yarmi).

Iroq (Bog'dod) maktabi (XIII asr).

Miniatyura san'ati tarixi, Sharq miniatyura maktablari, ularning ijodiy faoliyatini o'rganish. Miniatyura san'atining kitobat va xattotlik san'atidagi o'rni. Miniatyura san'ati kursi o'z oldiga quyidagi maqsad va vazifalarni qo'yadi.

- Miniatyura san'atini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish;
- talabalarga Miniatyura san'atining yuzaga kelishi, texnologiyasi va uning rivojlanish tarixi haqida ma'lumot berish;
- Miniatyura san'ati san'atini o'rganish orqali talabalarning ijodiy qobiliyatini o'stirish, dunyoqarashini shakllantirish;
- Miniatyura san'atini o'rganish, talabalarga milliy qadriyatlarimiz, Sharq amaliy san'atining go'zalligini, falsafiy, ruhiy va tarbiyaviy qirralarini o'rgatish;
- talabalarga axloqiy, g'oyaviy va estetik tarbiya berish;
- umumiy ta'lim va qo'shimcha ta'lim sohalarida Miniatyura san'ati o'qitish metodikasi hamda maqsadini ochib berish;
- talabalarni umumiy ta'limda va qo'shimcha ta'limda mustaqil ishlashga o'rgatish;
- usta-shogirdlik odobi va an'analarni davom ettirishni o'rganish;

Miniatyura san'ati mashg'ulotlarini olib borish jarayonida quyidagilarga e'tibor qaratish lozim;

-talabalarning qiziqishi, qobiliyati va iqtidorini e'tiborga olish;

-o'quv yurtining moddiy bazasini hisobga olish va boshqalar;

Miniatyura san'ati mashg'ulotlarining oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun mustaqil darslar ham alohida ahamiyatga ega.

Miniatyura san'ati mashg'ulotlarining yanada samarali tashkil etish uchun quyidagilarga amal qilish lozimdir:

-darslarda yangi pedagogik texnologiyalardan o'rinli foydalanish;

-ta'limning zamonaviy texnikaviy vositalarini qo'llash;

-darslarda xalq og'zaki ijodi namunalari, usta-shogird an'alaridan keng foydalanish;

-talabalar ishlaridan ko'rgazmalar qilish;

-Miniatyura san'atida ishlatiladigan atamalarning lug'aviy ma'nosini atroflicha o'rganish.

Miniatyura san'ati san'atining inson o'ayotidagi tutgan o'rni. Miniatyura san'ati san'atining kelib chiqishi va rivojlanishi. Sharq miniatyura san'ati maktablari va ularning namoyondalari. Miniatyura san'atiga oid adabiyotlar.

O'zbekiston xalqining tasviriy san'ati juda qam qadimiy bo'lib, uning sarchashmalari ibtidoiy jamoa davri tosh asridan boshlanadi. Turli ranglar vositasida toshga bitilgan juda ko'p tasvirlar o'lkamizning turli xil voqalarida uchraydi. Ruspublikamiz janubida Ko'hitang toqidagi Zaro'tsoydan topilgan Zarao't (Sug'diycha Zaraut – tog' oralig'idagi o't - o'langa va suvga mo'l joyiga aytiladi) ushbu joyda tasvirlangan yovvoyi ho'kizlar ovi tasviri, ovchilar qayvon terisidan yopinchiq yopinib, tuyaqush ko'rinishidagi ho'kizga yaqinlashayotgani va unga boltacha, tosh, nayza va kamon bilan qamla qilayotganlari ajoyib tasvirlangan.

Tasvir chetida rassom o'z niyatini ifodalash uchun toq sirtidagi burtoq o'rinlardan ham foydalanishgan va bir oz o'yib yoki rang bilan ularga shakl bergan, toq darzlaridan qandaqni tasvirlash uchun qam foydalanganlar. Bu yerga hayvonlarni haydab kelib qulatish tasviri cheklangan. Zarautsoyda yana boshqa turli qayvonlar, qar xil asbob-anjomlar, qurollar hamda quyosh tasvirini ko'ramiz. Ibtidoiy davrga doir tog' tasvirlari, obidalari, yana Samarqand yaqinidagi Ilonsoy va Oqsoydan, Toshkent yaqinidagi Xo'jakentdan, Farg'onadagi Suvratsoydan va boshqa joylardan topilgan.

Toshlarga o'yib ishlangan tasviriy san'at obidalari o'sha davrning odamlari hayoti, dunyoqarashi va mashg'ulotining ifodasi desa bo'ladi.

Samarqandning qadimgi Afrosiyobni o'rganishda qadimgi Sug'diylarning VII asrga oid devoriy rasmlari kashf etildi. Qal'a devorlarining birida bir muncha saqlanib qolgan bezaklar topildi. Bundan tashqari devordagi serqasham liboslardagi kishilarning fil, tuya va otlarda kelayotgan tasviri bor. Devorni boshqa bir bo'lagida gilam ustida o'tirgan bir guruq odamlar suqbatini tasviri tushirilgan. Ulardan birini qo'ltiqida kitob, boshqasining choponi etagida suqdash yozuv bo'lib unda Chaqoniyyon shohining Samarqand shohiga yuborgan elchisi haqida tasviri ifodalangan.

Termiz yaqinidan Tuproq qal'a ibodatxonasidan topilgan eramizning I va III asrlariga oid tasviriy san'at namunalari Chanchi qiz, uzum va shaftoli terayotgan ayol tasviri topilgan. Ushbu obida va tasvirlar o'tgan avlodlarimizning o'ziga xos badiiy madaniy markazlaridan biri bo'lganligidan o'sha davrning eng yorqin namunasi sifatida hozirgi o'qib o'rganayotgan talabalarimiz uchun tasviriy san'at namunasidir.

Jaxon madaniyati taraqqiyoti tarixida Sharqiy Arabiston xalqlari san'atining xam muxim o'rni bor. Xalifalikning (Suriya, Misr, Falastin, Shimoliy Afrika, Eron, O'rta Osiyo, Janubiy Ispaniya) ko'pgina shaxarlarida rivojlangan O'rta asr arab madaniyati insoniyatning progressiv rivojlanishida Yangi bir bosqich bo'ldi.

Sharqiy Arabiston xalqlarining asosiy xizmati shunda bo'ldiki, ular keyingi avlodlarga antik grek-rim madaniyatining ko'pgina yutuqlarini saqlab qolib, uni rivojlantirgan xolda yetkazib keldilar.

IX-XIII asrlar davomida Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari, Eron, Ozarbayjon va O'rta Osiyo xalqdari bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lib kelganlar. Bog'dod, Sheroz, Tabriz, Samarqand kabi shaxarlar madaniyati va taraqqiyotning markazi bo'lib, o'zlarining ko'zga ko'ringan olimlari, shoirlari, xamda fan va madaniyat o'choqlari bilan butun dunyoga tanilgan edilar.

Tasviriy san'atning rivojlanishida tirik jonzotni tasvirlashni man etgan islom dini ma'lum darajada to'sqinlik qiladi. Ammo bu qarshiliklar tasviriy san'atning umumiy taraqqiyotini buka olmaydi.

Mana shu ta'qiqlangan ishlar natijasida Sharqiy arab mamlakatlarida dastgoxlik tasviriy san'atning rivojlanishi birmuncha qiyin bo'ladi. Uning o'zni esa qo'lyozma kitoblarga ishlangan bezaklar-miniatyura san'ati egallaydi.

Miniatyurani yuzaga kelishida rivojlanish arab tilida badiiy adabiyotning. ravnaqi, kitobning qadimdan ilmu ma'rifat manbaai sifatida yuksak qadrlanganidan dalolat beradi. Miniatyura kaligrafiya, saxifalarni ziynatlash, muqova bezagi bilan bir qatorda qo'lyozmaning eng asosiy murakkab dekorativ elementlaridan birini tashkil qilar edi. Miniatyuraning asosiy ahamiyati tekst mazmunini tushuntirish va umuman olganda dunyoviy xarakterga ega bo'lgan asarlarni bezashdan iborat edi. Asosan proza, poeziya, ilmiy traktatlar, tarixiy xronikalar aks etgan asarlarga miniatyura ishlangan. Ular orasida «Kalila va Dimna» xikoyalari grek vrachi Dioskoritning «Farmologiya», Rashididdinning «Jam'iut tavorix» asarlari bor edi.

O'rta asr musulmonlarining qadimgi kulyozmalari faqatgina guash bo'yoqlar bilan ishlangan. Bu bo'yoqlarni tayyorlash usuli Yaqin Sharqqa VIII asrda O'rta Osiyo orqali xitoydan o'tgan. Madaniyat markazlarini vayron qilgan, tez-tez sodir bo'lib turgan boskinchilik urushlari tufayli ilk arab miniatyuralari deyarli saqlanib qolmagan. Bizgacha yetib kelmagan arab miniatyurachilarining asarlari ko'p bo'lmay ular xam asosan XIII asrga taalluqlidir.

Xozirgi vaqtga kelib, arab miniatyuralarini o`rganuvchi mutaxassislar, qo`lyozmalarni bezashni uchta davri va regional badiiy markazi mavjud ekanini e'tirof etadilar. Bular fotimiylar sulolasi davri (IX-X- XI) Suriya (XII asrning birinchi yarmi) va Iroq (yoki Boqdod) XIII asr miniatyura maktablaridir. Bularning markazlari Ma'sul, Bog'dod va Vosit shaxarlarida bo`lgan.

Shartlilik va dekorativlilik prinsiplari asosida ko`rilgan o`ziga xos ko`rinishi bo`lgan arab miniatyuralari O`rta asr Sharq rang tasviri sifatida o`zining takrorlanmas obrazli badiiy tiliga egadir. Miniatyuralarning o`ziga xos xususiyatlaridan biri tasvir- ning satx yuzidaligidadir. Bu xususiyat qo`lyozmaning dekorativ uslub (serxasham) ziynatlar, shams, lavxalar, zarvarak va boshqa bezaklari kabi kitobning ziynatlari, uning tuzilishi xarakteridan kelib chiqqan.

Bizga ma'lum bo`lganlik arab miniatyuralar fotimiylar sulolasi davrida ishlangan bo`lib, XI asrga taalluqlikdir. Oxorlangan qog'ozga ishlangan odamlar qiyofasi xatti xarakatlari sodda va yaxlit xolda tasvirlangan.

Suriya qo`lyozmalari bulmish Dioskoritning «Farmokologiya» si, «Kalila va Dimna» asarlariga ishlangan bezaklar XIII asrning boshlari va o`rtalarida arab miniatyurachiligiga Vizantiya va Sosoniylar (qadimgi Eron) san'atining kuchli ta'siriga qaramasdan Yangi bir bosqichni boshlab beradi. Ba'zi bir xil qo`lyozmalarda, masalan, XIII asrning birinchi yarmidagi («Muxtor al Xakim va Muxsin al Kalim») Al muboshirning «Tanlab olingan dono fikrlar va so`zlovchining go`zalligi» asari qo`lyozmasidagi rasmlar, manzara tasviri yoki me'morchilik ko`rinishlari bilan boyitilgan. Kishilar qiyofasining tasvirida tabiiylikka intilingan. Kiyimlarning buklanganligi tasvirlangan.

Arab kitob bezakchiligining ravnaq topishi davrini Iroq maktabi miniatyurachiligi boshlab berdi. Dioskoritning «Farmokologiya» asari qo`lyozmasi ana shu maktabga taalluqlikdir. Bu qo`lyozmaning bezagini xam Abdalla Ibn Fadl ishlagan deb tan olingan. «Farmokologiya» asaridagi miniatyuralar xam boshqa asarlardagi kabi, tekstni tushuntirib berilgan uslubda lo`nda qilib tasvirlangan. Mana shu ma'noda tozaligichning qurilishini tushuntirayotgan Dioskoritning tasvirlovchi miniatyura diqqatga sazovordir.

Miniatyura aniq kontura bilan ko`rsatilgan va yorqin bo`yoqlarga bo`yalgan katta figuralar va predmetlar aniq ko`rinib turgan tekstlar orasidagi sariq fonida aks etgan.

Osiyoda eng yirik davlatlardan xisoblangan Eron insoniyat sivilizasiyasining eng qadimgi markazlardan biridir. Bu yerda necha ming yillar davomida arxitektura, ulkan qurilishlar va qoyalarga ishlangan monumental relyeflardan tortib, nozik toshdan yo`nib ishlangan buyumlar, sopol idishlar va ajoyib miniatyuralargacha yaratildi.

Eron miniatyurasini ko`zdan kechirib chiqishdan avval qisqa bo`lsa-da, tarixga nazar tashlash joizdir.

Eron miniatyura san'ati va nodir qo`lyozmalarni yaratilishi. VII asrning o`rtalarida Eron arablar tomonidan bosib olinib arab xalifalariga qaram bo`lib qoldi. Eron bu qaramlikdan IX- X asrlardagina ozod bo`ldi. Arablar o`zlari bilgan yangi islom dinini olib kelishdi. Islom dini maxalliy badiiy an'analarni butunlay yo`qota olmagach, ularni yo`nalishga katta ta'sir qiladi: binolarni Yangi masjidlarni qurish shart bo`ladi. Tasviriy san'atni rivojlantirishni cheklaydi (inson qiyofasini tasvirlashni qisman ma'n qiladi), bezakli naqsh san'atini rivojlanish sur'ati tezlashadi. X asrning boshlarida Eronning sharqiy viloyatlari O`rta Osiyoliklar xokimiyati tepasida turgan Samoniylarga yon bosadi. Buning oqibatida O`rta Osiyo va Eron Xalklarining madaniy aloqalari yo`lga qo`yiladi. X-XIII asrlarda feodalizimning rivojlangan davri – Eron san'atining rivojlanishida eng muxim bosqichdir. Chunki bu davrda me'morchilikning asosiy shakllari, tasviriy san'at, badiiy xunarmandchilik ravnaq topadi.

Bu o`zgarishlarni xammasi Eron shu vaqt ichida ikki marta XI asrda saljuqiy turklari tomonidan va VIII asrda murillar tomonidan ayovsiz bosqinchilik yurishiga uchragan oqir tarixiy davrlarda yuz beradi.

Madaniyatning rivojlanishi keskin qoyaviy kurashlarda, feodalizm zulmiga qarshi yo`naltirilgan xalq xarakatlari davomida kechadi.

Xokim sinflar islom diniga mexnatkash xalqni jaxolatdan saqlash quroli sifatida qaragan edilar. Ammo, mamlakat uchun eng oqir bo`lgan paytda xam

xalqchil, xayotbaxsh manbaalar chinakkam san'at asarlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. San'atlar ichida eng avvalo, Eronning ajoyib she'riyati barq urib rivojlanadi. Shoirilar qatorida eng birinchi bo'lib, Eron va tojik adabiyotining klassigi, mashhur «Shoxnoma» poemasi muallifi Abulqosim Firdavsiy turadi.

XI-XII asrlar mobaynida faylasuf shoir Umar Xayyomning o'sha davr uchun yangilik bo'lgan chuqur mazmunli ruboylari dunyoga keladi.

XIII- XIV asrlar esa «Guliston» va «Bo'ston» nomli o'lmas asarlar avtori shayx Sa'diyning nozik va nafis lirik - asarlar muallifi xofizning nomi bilan xarakterlanadi. Ularning asarlari eng moxir xattotlar tomonidan mexr-muxabbat bilan ko'chirib kitob qilingan. Ajoyib miniatyuralar bilan bezatilgan. qimmatbaxo mukovaga o'ralgan.

Eron miniatyura san'ati dunyoviy rang tasvirining eng yorqin tarixiy saxifalaridan biridir. Bu san'atning bizgacha yetib kelgan birinchi yodgorliklari XI asr boshlariga taalluklidir. Ammo miniatyura janrining Sosoniylar davridayoq (III va VII asrlar) mavjud bo'lganligi xaqida xam ma'lumotlar bor.

Eron aniqrog'i, fors miniatyurasi kitob illyustrasiyasi shaklida yuzaga kelib, to XVI asrgacha xam kitob va qo'lyozma varaqi bilan uzviy xolda rivojlanadi.

Katta shaxarlarda, xukumdorlarning saroylarida mansabdor shaxslarda kitoblarni ko'chirish va bezatish bilan shug'ullanadigan katta-katta ustaxonalar bo'lgan. Qadimgi Eron qo'lyozmalari, muqovasining rang-barangligiga nafis, yaltiroq qoqozga yozilgan nastalik xusnixatning nafisligi, miniatyuralarning yorqin bo'yoqlari va nakshni bezaklari xamon kishilarning diqqatini o'ziga tortib keladi. Shuni xam aytib o'tish lozimki, Eron miniatyurasi va undagi tekst parchasi orasida o'ziga xos uyqunlik mavjuddir. Mineral bo'yoqlar tuxumning oqidan yoki o'simlik mumida eritib ishlatilgan rasmning ba'zi bir joylarida tilla va kumush suvi yuritilgan.

Qog'oz va tayyor sur'at to'q billuri yoki qimmatbaxo qizil tosh aqiq bilan jilolangan qo'lyozma kitobining zarvaraqi rang-barang arnamental naqshlar bilan o'ralgan. Saxifalarning xoshiyasi esa o'simliklarni tasvirlovchi naqshlar va hayvonlar shakli bilan to'ldirilgan bo'lib, oqish rang, tilla suvi yoki bo'lmasa,

zarxal bilan qoplangan. Teridan qilingan muqovalar esa tilla qo`shilgan naqshlar bilan zarb qilingan.

XIV asr oxirida Eron miniatyura san'atida Sheroz maktabi yuzaga keladi. Janubiy Eronning bu shaxri mashxur shoirlar Sa'diy va xofizning vatani bo`lmish Sheroz bir necha asrlar davomida madaniyat va san'at markazi bo`lib keladi. Adabiyot, she'riyat va rang tasvir barq urib rivojlanadi. 1370 yilda «Shoxnoma» asariga ishlangan illyustrasiya Sheroz miniatyurasining ilk namunasidir. Bu asar kompozisiyasining juda xam soddaligi-bir oz primitivlik, manzara fonlarning rivojlanmaganligi, bo`yoqlar uyqunligining sustligidan dalolat beradi. Shunga qaramasdan Sheroz maktabining biz uchun aniq lo`nda va ayni vaktida o`ta soddalikni ko`ramiz. Toshkentdagi Sharqshunoslik institutida XIV asrning ikkinchi yarmiga tegishli Amir Xusrav Dexlaviyning «Xamsa» asari qo`lyozmasi saqlanmoqda. Bunda illyustrasiyalarda lirik syujetlar asosiy o`rinda turadi. «Shoxnoma» miniatyuralariga yaqin bo`lishiga qaramasdan bu yerda uslubning ancha yetukligi ko`zga tashlanadi. Kam figurali kompozisiyalar rang jixatidan juda go`zal bo`lib chiziqlar ranglar mutanosiblikda ritmik uyqunlikka ega, nafislik bilan soddalik uzviy boqlanib ketgan.

Sheroz maktabi uchun xos yana bir xususiyat manzara asar yaratishga kuchli qiziqishdir. Bu yerda manzara tasviriga birinchi marta katta e'tibor berilganini, uning konkretlashtirilganini ko`rish mumkin.

XIV asrning birinchi yarmida Sherozda kitob san'ati yuksak darajada rivojlanadi. Miniatyuraning badiiy tili boyib, yetuklikka erisha boshlandi. 1410 va 1420 yillarda «Fors she'riyati majmuasi» va 1425 yildagi «Shoxnoma» qo`lyozmalari qizikarlidir. Sheroz xokimi Iskandar Sulton uchun yaratilgan «Majmua» miniatyuralarda Nizmiy dostonidagi bosh qaxromon Xusravning murakkab obrazi ikki aspektda yorqin tasvirlangan. Xusrav-botir va jasur qaxramon, shu bilan birga ayshu ishratga, kayfu safoga berilgan xokim. Ammo afsuski, noma'lum rassom tomonidan yaratilgan bu asarda obrazning barcha xamma qirralari to`la yechib berilmagan bo`lsada, poemaning emosional ruxiga birmuncha yaqinlashilgan.

Sheroz miniatyurasining yana o`ziga xos xususiyatlaridan biri «Shoxnoma» illyustrasiyasidagi chizgilar odamlar va xayvonlar xarakterini juda aniq qilib tasvirlangan.

XVI asrning oxiriga oid bir miniatyurada Insonning farishtalar xamroxligida yerga tushuvi tasvirlangan u masjid mezasiga qo`nmoqda. qanotli farishtalar rangli kiyimlarda devor oq, osmon oltin rangda, Iso qora turk kiyimida boshida oq, salla.

Iso qora turk kiyimida boshida oq salla. Tarixchi Matrakchi Nazux sulton buyruqi bilan u bosib o`tilgan manzillar tasviridan iborat «Kitob ul-manzil» asarini yozadi. Tasvirlangan kitobda noma'lum rassom tomonidan Istambul va Galata ko`rinishi ishlangan. Butun maydon imoratlar tasviri bilan to`lgan. Masjidlar esa aloxida ko`rsatilgan. Devorlar Sarqish. Tomlar esa qizqish rangda Bosfor dengizi ko`k, yelkanli kemalar qoramtir rangda ifodalangan keyingi miniatyuralarda ziyoratchilarning saxroda yurishi, xovuz va unga qo`yiladigan anxor, anxor ustida o`tgan torgina ko`prik tasvirlangan.

XV asrning ikkinchi yarmida yozilgan Sulaymon – I shoxligiga doir asarda Eron elchisini qabul qilish marosimini tasvirlovchi miniatyura bor. Sulton chexrasi aniq chiqqan, uning yonida ko`lida lochin tutgan yanicharlar. O`rta Saroy axli, ular elchining qo`lidan tutib, taxtga yaqin keltirishmokka. Boshqa suratda Kipr kal'asi Sant Elmonning kamal qilinishi kursatilgan. Uchinchi miniatyurada Drava daryosini kechib o`tish xaqida. qolganlarida Veger qal'asi, Sigetovar ko`riqchi kemalari, lashkar yurishi va xokazolar tasvirlangan. Keyingi ikki miniatyurada Sulaymonni ko`mish marosimi va Istambuldagi Sulaymonning masjidi tasvirlangan.

Murod – (1574-1595) zamonida «Shoxnoma» asarida yaratiladi.

Uni ozarbayjonlik musavvir miniatyuralar bilan bezaydi. Birinchi zarvarakda xarbiy ko`rik tasviri, Saroy oldidan piyoda yanicharlar o`tib bormoqda, yelkalarida miltiklar, sipoxiyar serxasham kiyimlarda katta sallalar o`rashgan, ba'zilar javshan kiygan, qo`llarida nayza. Tasvirlar poqonama-poqona beriladi.

Saxifa yuqorisida saroy, yanicharlar, lashkarboshilarning kiyimlari kamroq, qurol, kiyimlar, bayroqlar oltin va kumush rangda.

Ikkinchi miniatyurada Kars shaxrini kamaldan ozod etish tasvirlanadi. Tepada devor bilan o'ralgan shaxar ichida o'ylar, masjidlar, quyida turk lashkargoxi ifoda qilingan. O'ylar va odamlar surati moxirona joylashtirilgan.

1550-1590 yillarda «Xunarnoma» asari yaratiladi. Musavvir Usmon bezagan. Usmon manzaraga bir necha epizod qo'shadi. Saxifa yuqorisida Saroy imoratlar tomi qizgish, toqlar ko'kish. Shular fonida qora chodirlar, saxrodagi Sarqish toshlar jozibadorligi ortgan. Oxangdosh ranglar ustalik bilan topilgan. U qator portretlar xam yaratadi. Xusrav va Sulton Salim - 2 portretlari shular jumlasidandir.

Turk xattotlik san'atini yaratganlardan biri Shayx Xamidullo (1436-1519). Uning ota-onasi asli Buxorolik bo'lib, xayot taqozasi bilan Amasyega ko'chib kelishadi. Shayx Xamidullo ko'chirgan 47 kuron va ko'pgina badiiy asarlarni xusnixatda ko'chirgan. Mazkur musavvirlardan Bobo naqqosh, Shayx Mustafo Tojiddin Grixbandiy, Abdul qani, Miroko, Shayx Kamoliy, Shoxqo'li kabi musavvirlarni chizgan asarlari bizgacha yetib kelgan.

XIV asr oxirida yirik madaniyat markazlari Boqddod, Sheroz va Xirot shaxarlarida mustaqil miniatyura rassomlik maktablari mavjud edi. Xozirgi Afqonistan territoriyasida joylashgan Xuroson davlati poytaxti Xirot shaxrida XV asrda XVI asr boshlarida o'z davrining beqiyos rassomlari ustod Kamoliddin Bexzod raxnomaligida ijod qilishar edi. Xirot miniatyura rassomlik maktabi yaqin va O'rta Sharq miniatyura maktablari taraqqiyotiga juda katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. XIV-XV asrlarda qadimiy madaniyat markazlardan bo'lmish Buxoro va Samarkand xam maxalliy miniatyura rassomlik maktablari bo'lgan. XIII asrda oq quyunlilar, safaviylar (1502-1576) xukumronligi davrida Tabriz va Marogiy shaxarlarida bitilgan ko'plab tarixiy va badiiy adabiyot namunalari ajoyib miniatyuralar bilan bezatilar edi. Shirvon shaxrida xam nodir qo'lyozmalar bizgacha yetib kelgan.

1.2 Mustaqillik yillarida ta'lim, adabiyot, me'morchilik, amaliy san'at va kinoravnaqi

Ma'naviy meros qadim zamonlardan beri ajdodlarimiz, ota – bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan ma'naviy boyliklar – siyosiy, falsafiy, huquqiy va diniy qarashlar, axloq – odob me'yorlari, ilm – fan yutuqlari, tarixiy, badiiy va san'at asarlari majmuidir.

Istiqlol tufayli milliy madaniyatimiz, jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga bebaho hissa qo'shgan buyuk bobokalonlarimizning ma'naviy merosi qaytadan o'rganildi va tiklandi. Xalqimiz ulardan baxramand bo'la boshladi. Mustaqillik yillarida xalqimiz ma'naviyati yulduzlari bo'lgan buyuk allomalarimizning tavallud topgan tarixiy sanalari YUNESKO bilan hamkorlik mamlakatimizda va xalqaro miqyosda keng nishonlandi.

Buyuk allomalarimiz yubleylari munosabati bilan ularning o'nlab noyob asarlari turli tillarda nashr etildi, ularga atab haykallar o'rnatildi, ziyoratgohlar, bog'lar yaratildi. 1991 yil buyuk bobomiz Alisher Navoiy tavalludining 550 yilligi keng nishonlandi. Shu yili O'zbekiston Fanlar akademiyasi Adabiyot Institutiga Alisher Navoiy nomi berildi, Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofati ta'sis etildi. Yubley yilida “Lison ut-tair”, “Sab'ai-sayyor”, “Farxod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Hayrat ul-abror” asarlari nashr qilindi, kinofilmlar va sahna asarlari yaratildi. 1991 yil 28 sentyabr kuni Toshkent shahrida barpo etilgan Alisher Navoiy haykali va Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy bog'ining ochilishi marosimi bo'lib o'tdi.

1994 yil oktyabr oyida Mirzo Ulug'bek tavalludining 600 yillik yubleyi o'tkazildi. Ulug'bek madrasasi, Ulug'bek yashagan davrdagi astronomik asboblari, Toshkentdagi Ulug'bek haykali aks etgan pochta markalari muomalaga chiqarildi. O'sha yili 24 oktyabrda Prajda YUNESKO zalida “Ulug'bek va Temuriylar davri” mavzusida xalqaro konferentsiya hamda “Ulug'bek va an'anaviy san'at” ko'rgazmasi bo'lib o'tdi.

1998 yil 23 oktyabrda Farg'onada buyuk alloma Ahmad al – Farg'oniyning 1200 yillik yubleyi nishonlandi. Uning noyob ilmiy merosi xalqimizga qaytarildi. Farg'ona shahrida al – Farg'oniyy bog'i yaratildi va buyuk allomaga haykal o'rnatildi. Amir Temur yubleyi munosabati bilan Samarqand va Shaxrisabzda o'nlab tarixiy obidalar ta'mirlanib, qayta tiklandi, yangi inshootlar qurildi, bog'lar barpo etildi. Samarqand va Shaxrisabz shaharlari markazida ko'rkam Amir Temur maydonlari barpo etildi va ulug'vor haykallari o'rnatildi. Shuningdek, bu shaharlarga “Amir Temur” ordeni topshirildi.

1997 yil Buxoro va Xiva shaharlarining 2500 yilligi, 1999 yilda buyuk vatanparvar siymo Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligi, 2002 yilda Termiz shahrining 2500 yilligi nishonlandi. Vatanimiz ozodligi yo'lida shahid ketgan Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Fitrat, Usmon Nosir va boshqa xalq ziyolilari nomi, hurmati o'z joyiga qo'yildi, asarlari nashr etildi. Prezident Islom Karimov tashabbusi bilan Toshkentda mustamlakachilik davri qurbonalari xotirasini abadiylashtirish maqsadida “Shahidlar xotirasi” yodgorlik majmui bunyod etildi. Mazkur majmua qoshida “Qatog'on qurbrnlar xotirasi” muzeyi qurilib, 2002 yil 27 avgust kuni foydalanishga topshirildi.

Diniy qadriyatlarning tiklanishi. Xalqimiz ma'naviy jihatdan ko'pgina afzalliklarga ega bo'lgan islom dinini qadrlaydi. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy islom dini ta'limotida Qur'oni Karimdan keyingi asosiy manba hisoblanuvchi “Al – Jomi' As - Sahih” nomli asar yaratib islom dinini boyitdi. Bobokalonlarimiz Imom Abu Mansur al-Moturidiy, Burhoniddin al-Marg'inoniy, Bahouddin Naqshband, Imom at-Termiziy, Xo'ja Axmad Yassaviylar insonni ma'naviy yetuklikka chorlovchi diniy, axloqiy va huquqiy hikmatlar ijodkorlaridirlar. 1998 yil 23 oktyabrda Samarqandda buyuk mutafakkir Imom al-Buxoriy tavalludining xijriy-qamariy taqvim bo'yicha 1225 yilligi nishonlandi. Shu kuni Xartang qishlog'ida Imom al-Buxoriy yodgorlik majmui ochildi. Yubley munosabati bilan Imom al-Buxoriyning 4 jildlik “Al – Jomi' As - Sahix” kitobi o'zbek tilida nashr etildi. 2000 yil 16-17 noyabr kunlari Marg'ilonda islom

huquqining asoschilaridan biri Burxoniddin al-Marg'inoniy tavalludining 910 yilligi, Samarqandda Imom Abu Mansur al-Moturidiy tavalludining 1130 yilligi nishonlandi va ularning xotirasiga bag'ishlab barpo etilgan yodgorlik majmualari ochildi. Burxoniddin al-Marg'inoniyning islom huquqiga bag'ishlangan “Hidoya” kitobi nashr etildi. Shuningdek, islom olamining taniqli allomalari Imom Abu Iso at-Termiziyning 1200 yilligi, Mahmud az-Zamaxshariyning 920 yilligi, Najmiddin Kubroning 850 yilligi, Xoja Axror Valiy tavalludining 600 yilligi keng ko'lamda nishonlandi.

Ta'lim ravnaqi. Maorif va madaniyat barkamol insonning shakllantirishning eng muhim vositasidir. Shu boisdan ham mustaqil O'zbekistonda maorif va madaniyat ishlarining eng muhim va dolzarb soha sifatida rivojlantirishga alohida e'tibor berildi. 1992 yil 2 iyulda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni hamda 1991 – 1996 yillarda e'lon qilingan 30 dan ziyod Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari asosida ta'lim sohasida qator o'zgarishlar amalga oshirildi. Maktabgacha ta'lim tizimida uylarda tashkil etiladigan bolalar bog'chalari hamda “bolalar bog'chasi - maktab” majmui tarmog'i rivojlanadi. Bolalarga chet tillarini, xoreografiya, tasviriy va musiqa san'ati, kompyuter savodxonligi asoslarini o'rgatuvchi 800 dan ortiq guruh tashkil etildi. “Sog'lom avlod uchun”, “Iqtisodiy ta'lim”, “Qishloq maktabi”, “Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni tiklash” va boshqa tarmoq dasturlari ishlab chiqildi hamda ta'lim jarayoniga tadbiq etila bordi. Oliy ta'lim sohasida ham ko'plab yangi o'quv yurtlari ochildi. 1992 yil 28 fevraldagi Prezident farmoni bilan 8 ta viloyat pedagogika institutlari universitetlarga aylantirildi. Eng zarur zamonaviy mutaxassislar bo'yicha yangi oliy o'quv yurtlari – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi, Qurolli kuchlar akademiyasi, Ichki ishlar vazirligi akademiyasi, Bank – moliya akademiyasi, Toshkent moliya instituti, Navoiy konchilik instituti, Samarqand davlat chet tillari instituti, Andijon iqtisodiyot va boshqaruv instituti, Jizzax politexnika instituti, Qarshi agrar – iqtisodiyot instituti, Navoiy davlat pedagogika instituti, Namangan muxandislik – iqtisodiyot instituti hamda viloyatlarda yirik

universitetlarning filiallari tashkil etildi. 1997 yil boshlarida Respublika Oliy ta'lim tizimida 58 ta oliy o'quv yurti, shu jumladan 16 ta universitet va 42 ta institut faoliyat ko'rsatdi. Ularda 164 ming talaba o'qidi, 18,5 ming professor – o'qituvchi faoliyat ko'rsatdi. Abiturientlar va talabalarni bilim darajasini test va reyting asosida baholashning ilg'or usullari joriy etildi. Iste'dodli yoshlarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish, ularning chet elda o'qishini qo'llab – quvvatlash maqsadida “Ulug'bek”, “Umid”, Respublika bolalar fondi, “Kamolot”, “Sog'lom avlod uchun”, “Iste'dod” jamg'armalari tashkil etildi. Ta'lim tizimida bir qator chora – tadbirlar amalga oshirilsada, hali bu sohada jiddiy kamchiliklar mavjud edi. Xususan, ta'lim tizimi, kadrlar tayyorlash jamiyatda bo'layotgan demokratik o'zgarishlar, bozor islohatlari talablari bilan bog'lanmagan edi. O'quv jarayonining moddiy texnika va axborot bazasi qoniqarsiz ahvolda edi. Ta'lim muassasasida zamonaviy o'quv adabiyotlari va didaktik materiallar yetishmasdi. Yuqori malakali pedagoglar yetishmasdi. Maktab o'quvchilarida mustaqil fikr shakllantirilmayotgan edi. Ta'lim tizimi, fan va ishlab chiqarish o'rtasida hamkorlik, integratsiya o'rnatilmagandi. Kadrlar tayyorlashda marketing mavjud emasdi. Amaldagi ta'lim tizimi zamonaviy taraqqiy topgan davlatlar darajasidan ancha orqada edi. Shu boisdan ta'lim tizimini tubdan isloh qilish masalasi ko'ndalang bo'lib qoldi.

Prezident I.A.Karimov tashabbusi bilan ta'limni isloh qilish yo'llari ishlab chiqildi. I.A.karimov 1997 yil 29 avgustda Oliy Majlisning 1X sessiyasida “Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori” mavzusida ma'ruza qildi. Ma'ruzada oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarimizni ro'yobga chiqarish taqdiri, avvalambor, zamon talablariga javobberadigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog'liq ekanligi asoslab berildi. 1997 yil 27 avgust Oliy Majlisning 1X sessiyasida O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”ga yangi qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilindi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsadi ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy

tizimini yaratishdan iboratdir. Milliy dasturda, hayotimizning barcha sohalarida bosqichma – bosqich amalga oshirilayotgan islohatlarga monand ravishda, ta'lim isloxotlarini uch bosqichda amalga oshirish nazarda tutilgan. Birinchi bosqich (1997 – 2001 yillarda) mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy, kadrlar jihatidan, ilmiy – uslubiy, moliyaviy – moddiy shart – sharoitlar yaratish vazifalari ro'yobga chiqarildi.

Ikkinchi bosqich (2001 – 2005 yillarda) Milliy dastur to'liq ro'yobga chiqadi va mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy – iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritiladi.

Uchinchi bosqich (2005 va undan keyingi yillarda) to'plangan tajribani tahlil etish va umumlashtirish asosida mamlakatni ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirish istiqbollari muvofiq kadrlar tayyorlash tizimi takomillashtiriladi va rivojlantiriladi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida belgilangan vazifalarni bajarish umumxalq, umummillat ishiga aylandi. 2001 yilda Milliy dasturni ro'yobga chiqarishning birinchi bosqichi yakunlandi. Islohotlarga mos ravishda maktabgacha ta'lim faoliyati tubdan o'zgardi. Xususi va xonadan bog'chalari tarmog'i kengaydi. Respublika bo'yicha 84 % maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash maktabgacha ta'lim muassasalarida, xo'jalik hisobidagi qisqa muddatli guruhlarda, maktablar qoshidagi tayyorlov guruhlari, savodxonlik va boshqa turdagi markazlarda amalga oshirilmoqda. 16 % esa oilalarda maktabga tayyorlanmoqda. 2001 – 2002 yillarda Respublikamizda 6742 ta maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatdi, ularda 608500 nafar o'g'il – qizlar tarbiyalandi, 65862 nafar pedagog, tarbiyachi va boshqa xodimlar faoliyat ko'rsatdi. O'zbekiston xukumati ta'limni rivojlantirish uchun katta mablag' ajratmoqda. Birgina 2001 yilda ta'lim harajatlari davlat byudjeti sarf – xarajatlarining 36% tashkil etdi. Ta'lim uchun 150 mln. AQSh dollaridan ziyod chet el investitsiyasi sarflandi. Ular yangi ta'lim binolari barpo etish, ularni eng zamonaviy o'quv laboratoriya uskunalari va o'quv

mebellari bilan jihozlash uchun sarflandi. Mustaqillik yillarida 848398 o'quvchi o'rniga mo'jallangan 2244 ta yangi umumta'lim maktab binolari qurilib, foydalanishga topshirildi. Respublikamizda 9661 ta umumta'lim maktablarida 6 mil. yaqin o'quvchi ta'lim – tarbiya olmoqda. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining eng muhim O'zbekistonga xos xususiyati yangi turdagi 3 yillik o'rta maxsus, kasb – hunar ta'limi tizimini yaratishdan iborat vazifa sobitqadamlik bilan amalga oshirilmoqda. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining birinchi bosqichi 1997 – 2001 yillarda 216 ming o'quvchi o'rniga ega bo'lgan 44 ta akademik litsey va 291 ta kasb – hunar kollej barpo etildi. Oliy ta'lim ikki bosqichdan: bakalavriat va magistraturadan iborat etib qayta tashkil etildi. 2001 – 2002 o'quv yilida 62 ta oliy o'quv yurtida 180 mingdan ortiq bo'lajak bakalavrlar va 5 mingdan ortiq magistrantlar ta'lim – tarbiya oldilar. 18486 nafar professor – o'qituvchilar mehnat qildilar, ularning 1462 nafari fan doktori, 7201 nafari fan nomzodidir. Mamlakatimizda iqtidorli yoshlarni izlab topish, ularga ko'maklashish, qo'llab – quvvatlash bo'yicha davlat siyostai yuritilmoqda. Bu borada xalqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish muhim vazifalardan biridir. 1997 yilda tashkil etilgan “Umid” jamg'armasi yo'llanmasi bilan 1997 – 2001 yillarda 785 nafar yigit – qiz rivojlangan davlatlarning oliy o'quv yurtlariga o'qishga yuborildi. Ulardan 519 nafari bitirib keldi va Prezident farmoyishi bilan tashkil etilgan Maxsus ishchi guruhi yo'llanmasi asosida vazirliklar, idoralar, tashkilot va korxonalarda ishlamoqda. 2002 yil iyulda Toshkentda Xalqaro Vestminster universiteti tashkil etildi va 160 ta dastlabki talabalar qabul qilindi. Ta'lim muassasalarining Yevropadagi ta'lim jamg'armasi, Germaniyadagi texnikaviy hamkorlik tashkiloti, Yaponiyadagi JAYKO xalqaro tashkiloti, Koreyaning KOYKA agentligi, YUNESKO, Jahon banki, TESIS – TEMPUS ochiq jamiyat instituti, AQSh, Angliya, Frantsiya, Yaponiya, Daniya, Xitoy, Gollandiya Oliy ta'lim vazirliklari bilan hamkorligi kengayib bormoqda. Ta'lim ravnaqi uchun 150 mln. AQSh dollari xajmida chet el investitsiyalari jalb etildi. Oliy o'quv yurtlarining yuzlab professor – o'qituvchilari “Ustoz” jamg'armasi bilan xorijiy oliy o'quv yurtlarida malaka oshirib keldilar. O'zbekiston ta'lim tizimi dunyo miqyosida katta qiziqish

uyg'otmoqda. Moskvadagi Oliy ta'lim Xalqaro Fanlar akademiyasi prezidenti V.Shukshunov O'zbekistonda ishlab chiqilgan bu Milliy dasturni mazmun – mohiyati jihatidan tengi yo'q xujjat, deb ta'rifladi. O'zbekistonda yaratilayotgan ta'lim tizimi “Ta'limning o'zbek modeli” deb e'tirof etildi.

Badiiy adabiyot. Mustaqillik yillarida badiiy adabiyotda milliylik, ming yillik tarixiy ijodiy an'analar, umuinsoniy qadriyatlar, erkin fikr yuritish tamoyillari tiklandi. Badiiy adabiyot sinfiylik, partiyaviylik, kommunistik mafkuraviylik kabi aqida hukmronligi illatlaridan ozod bo'ldi. Badiiy adabiyotda mustaqillikni asrab – avaylash, ozod va obod Vatan qurish, barkamol insonni tarbiyalash, milliy o'zlikni anglash kabi masalalar bosh mavzu bo'lib qoldi. Badiiy adabiyot rivojiga H.Karomatovning “Qur'on va o'zbek adabiyoti”, O.Sharofiddinovning “Cho'lponni izlab”, B.Qosimovning “Maslakdoshlar” asarlari ijobiy ta'sir etdi. A.Oripov, O.Yoqubov, P.Qodirov, X.Davron kabi ijodkorlarning tarixiy roman, pesa va qissalarida ulug' bobokalonlarimiz Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Bobir va boshqalarning siymolari umuinsoniy va milliy qadriyatlarga mos tarzda yangicha talqinda yoritildi. Shukrulloning “Kafansiz ko'milganlar” romanida, N.Eshonqulovning “Qor kitob” povesti, Tog'ay Murodning “Tushda kechgan umrlar”, T.Murodning “Otamdan qolgan dalalar” singari asarlarda mustabid sovet davrida xalq boshiga solingan behad kulfatlar, g'am – alamlar haqqoniy tasvirlangan. T.Malikning “Shaytanat”, H.Shayxovning “Tutqin odamlar” asarlarida iymon va vijdondan ozdirishga, razolat va qabohat ummoniga botirishga urinuvchi yomonlik dunyosi, mafiya olami shaytonlari fosh qilinadi, ularga nisbatan nafrat tuyg'ulari tarannum etiladi.

Me'morchilik va amaliy san'at. O'zbek xalqi me'morchiligi mohiyat e'tibori jihatidan buyuk bunyodkorlik san'atidir. Mustaqillik yillarida me'morchilik san'ati yanada rivojlanib, takomillashib bormoqda. Me'morchilikda ikki asosiy tamoyil ko'zga tashlanadi. Ulardan biri sharqona me'morchilikning an'anaviy qonun – qoidalariga rioya etishdir. Bu tamoyil Temuriylar tarixi davlat muzeyi, Turkiston saroyi, Oliy Majlis, Toshkent shahar hokimiyati binolari timsolida o'z aksini

topganlar. Me'morchilikdagi ikkinchi tamoyil esa O'zbekistonning jahon hamjamiyatidan munosib o'rin olish sari intilishini namoyish etuvchi jahon me'morchiligining eng yaxshi yutuqlaridan foydalanishda namoyon bo'lmoqda. Bunday binolar jumlasiga “Meridian”, “Afrosiyob”, “Buxoro”, “Interkontinental”, “Sheraton” mehmonxonalari, “O'zekspomarkaz”, Milliy bank, Markaziy bank, Respublika birja markazi, Banklararo moliyaviy xizmatlar markazi, O'zbekiston Davlat konservatoriyasi va boshqa binolarni kiritish mumkin. Toshkent shahri ko'rkiga – ko'rk qo'shib turgan “Oloy”, “Chorsu”, “Otchopar”, “Yunusobod”, “Mirobod”, “Parkent”, “Qo'yliq” va boshqa bozor binolari, shuningdek “Yunusobod” tennis markazi, “Jar” sport markazi singari zamonaviy inshootlar barpo etildi. O'zbekistonning qadimiy shaharlaridagi tarixiy binolarni tiklash ishlari jadallik bilan olib borilmoqda. Bunga Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlarida qayta tiklangan o'nlab binolar, obidalar misol bo'la oladi.

Mustaqillik yillarida haykaltaroshlik san'ati jadal o'sdi. Haykaltarosh I.Jabborov va K.Jabborovlar tomonidan Toshkentda Amir Temurning otliq haykali, Samarqand va Shahrisabzda amir Temur haykallari, Farg'on va Quvada Ahmad al-Farg'oniy (1998), Xorazmda Jaloliddin Manguberdi haykallari (1999) yaratildi. Haykaltarosh R.Mirtojiyev ijodiga mansub Z.M.Bobur (Andijon, 1993), “Ona” (Jizzax, 1999) kabi bir qator haykal va yodgorliklar yaratildi. 1999 yilda Termizda “Alpomish” haykali va majmua – kompozitsiyasi (A.Rahmatullaev) bunyod etdi. O'zbekistonda qadimdan amaliy san'at o'ziga xos tarzda rivojlanib kelgan. Mustaqillik yillarida badiiy kulolchilik, pichoqchilik, zargarlik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik, kashtachilik, zardo'zlik, gilamdo'zlik, bezakchilik kabi amaliy san'at turlari tiklandi va yangi ma'no-mazmun bilan rivojlanib bormoqda. Mustaqillik sharofati bilan dizayn san'ati ham jadal rivojlanmoqda. Tasviriy san'at, rassomchilik san'atining rivojida 1997 yilda tashkil etilgan O'zbekiston Badiiy akademiyasi va “Tasviriy oyina” respublika ijodiy uyushmasi muhim rol o'ynadi. O'zbekiston xalq rassomlari Malik Nabiev, Baxodir Jalolov va boshqalar xalqimiz ongida milliy g'urur, Vatanga sadoqat tuyg'ularini uyg'otuvchi qator san'at asarlari yaratdilar.

Kino san'ati. Mustaqillik yillarida kino san'ati rivoj topdi. 1996 yilda “O'zbekfilm” tasarrufida 8 ta kinostudiya, 30 ga yaqin mustaqil ijodiy studiyalar faoliyat yuritdi. 1996 yilda tashkil etilgan “O'zbekkino” davlat aksionerlik kompaniyasi, uning davlat tomonidan moddiy jihatidan qo'llab – quvvatlanishi kino san'atining rivojida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. 1991 – 2002 yillarda 60 ga yaqin badiiy filmlar yaratildi. “Temir xotin”, “Dallol”, “Sharif va Ma'rif”, “Tilla bola”, “Buyuk Amir Temur”, “Kenja singil”, “Yulduzingni ber osmon” va boshqa filmlarda milliylik va zamonaviylik uyg'unligi yaqqol namoyon bo'ldi. 1997 yil 22-29 may kunlari 12 Xalqaro Toshkent kinofestivali bo'lib o'tdi. Unda 32 ta davlat va 8 ta xalqaro tashkilotlardan vakillar, kino san'ati ustalari qatnashdi. “Buyuk Amir Temur” filmi ijodkorlari R.Ibrohimovga festival bosh sovrini – “Neksiya” avtomobili berildi. Mustaqillik yillarida o'nlab hujjatli filmlar yaratildi. “O'zbekiston bahorlari”, “O'zbekiston qahramonlari”, “Umid qaldirg'ochi”, “Istiqlol fidoyilari” va boshqalar shular jumlasidandir.

Teatr. Mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan ma'naviy- ma'rifiy islohotlar jarayonida teatr san'ati ham rivojlandi. 1993 yilda foydalanishga topshirilgan “Turkiston” saroyi Vatanimiz va xorijlik teatr arboblarning, ijodiy guruhlarining sahna asarlari namoyish etiladigan dahoga aylanadi. Andijonda jamoatchilik asosida faoliyat ko'rsatayotgan yoshlar teatri, Abbos Bakirov va yoshlar teatriga aylantirildi. Respublika Prezidentining 1993 yil 20 oktyabrdagi “O'zbekistonda teatr va musiqa san'atini yanada rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi, 1998 yil 26 martdagi “O'zbekiston teatr san'atini rivojlantirish to'g'risida” gi farmonlari asosida teatrlar davlat byudjeti hisobiga qo'llab quvvatlandi. Farmonga binoan madaniyat ishlari vazirligi tizimida va teatr ijodiy xojimlari uyushmasi qoshida 1998 yilda “O'zbekteatr” ijodiy ishlab chiqarish birlashmasi tashkil etildi. Birlashma teatr jamoalariga xalqimizning boy ma'naviy olamini, uning madaniy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat hissini uyg'otuvchi spektakllar yaratishda, iste'dodli yoshlarni teatrga jalb qilishda, teatrning moddiy – texnikaviy bazasini mustahkamlashda, ijodiy xodimlarni ijtimoiy himoya qilishda ko'maklashdi. Alisher Navoiy nomidagi

Davlat akademik katta opera va balet teatri Yaponiya tomonidan 1995 yilda bepul ajratilgan 47 mln.ien (1500 AQSh dollari) qiymatiga teng yangi uskunalar bilan jihozlandi. Respublikamizda 36 ta professional teatr faoliyat ko'rsatmoqda. Har bir viloyatda qo'g'irchoq teatrlari bolalarga xizmat qilyapti. 2001 yilda respublika teatr san'atida muhim tarixiy voqea sodir bo'ldi. Hamza nomidagi O'zbek akademik teatri binosi muxtasham koshona shaklida qayta qurildi, zamonaviy teatr uskunalari va mebellar bilan jihozlandi. Prezident farmoni bilan unga Milliy teatr maqomi berildi.

Respublika teatrlari Vatan tarixini sahna asarlari orqali yoritishga alohida e'tibor berdilar. Milliy akademik drama teatri va Qashqadaryo musiqali drama teatri jamoalari "Sohibqiron", Xorazm viloyati musiqali drama va komediya teatri "Jaloliddin Manguberdi", Abror Hidoyatov nomli o'zbek drama teatri "Buyuk ipak yo'li" kabi tarixiy dramalarni sahnaga qo'ydi. 1997 yil oktyabrda Toshkentda bo'lib o'tgan "Teatr: Sharq-G'arb" xalqaro festivalida Yaponiya, Hindiston, Gongkon, Turkiya, Rossiya, Buyuk Britaniya teatr san'atkorlarining chiqishlari bo'ldi. Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlangan festivalda O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston teatrlarning 15 ta eng yaxshi tarixiy sahna asarlari namoyish etildi. O'zbekiston teatr ustalari Germaniya, Slavakiya, Fransiya, Hindiston, AQSh, Belgiya, Misr, Rossiya teatr festivallarida qiziqarli spektakllar bilan ishtirok etdilar. Muxtasar qilib aytganda respublikamiz teatr san'ati xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz ma'naviyatini boyitish, ular ongiga Milliy istiqlol g'oyasini singdira borish, vatanparvarlik tuyg'ularini kuchaytira borish, axloqiy, estetik tarbiya maktabi bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbek sirki. 1992 yilda "O'zbekdavlasirk" respublika birlashmasining tashkil etilishi sirk san'atining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Toshkent sirki zamonaviy talablar asosida qayta ta'mirlandi, unga O'zbekiston xalq artisti Toshkenboy Egamberdiev nomi berildi. An'anaviy sirk san'atining unutilgan turlari tiklandi va rivojlandi. Iste'doli yoshlarga amaliy yordam berishmaqsadida 1996 yilda estrada – sirk kolleji ochildi. O'zbekiston sirkchilarining chet ellarga gastrol

safarlari uyushtirildi. Misr, Iordaniya, Falastin, Pokiston, Malayziya, Hindiston, Xitoy, Suriya, Livan, Eron, Birlashgan Arab Amirligida gastrol safarlarida bo'lgan respublikamiz sirk ustalari o'zbek milliy sirk san'atini namoyish etdilar. Olimjon Toshkenboev rahbarligidagi “O'zbekiston dorbozlari” guruhi 1996 yildan boshlab YEropa mamlakatlarida gastrol safarida bo'lib 2000 dan ziyod tomosha ko'rsatdilar. 15 yoshla Karima Zaripova 1997 yil yanvarda Parijdagi Buglion sirkida bo'lgan yosh sirk artistlarining xalqaro festivalida qatnashib “Plastik etyud” (besuyak o'yini) janrida festivalning eng oliy mukofoti – oltin medalni qo'lga kiritdi. 1998 yilda Toshkent sirkida iste'dodli yoshlarga ko'maklashuvchi bolalar studiyasi ochildi.

O'zbek sirkchilari 1999 yilda birlashgan Arab Amirligining Dubay shahrida bo'lib o'tgan Butunrossiya sirk festivalida, 2000 yilda Xitoyning Uxan shahrida bo'lib o'tgan xalqaro sirk festivalida, 2001 yil yanvarda Belgiyaning Lej shahrida bo'lib o'tgan YEropa sirkklarining 10 – festivalida muvaffaqiyatli qatnashib, sovrinli o'rinlarni egalladilar. Sirkchilarimizning sa'y – harakatlari natijasida O'zbek sirkiga xos turli nomer va attrakatsionlar xalqaro sirk dasturlaridan o'rin egalladi.

Milliy musiqa va qo'shiqchilik. Mustaqillik yillarida milliy musiqa va qo'shiqchilik san'ati rivojlandi. Respublika madaniyat ishlari vazirligi, 1992 yilda tashkil etilgan “Xalq ijodi va madaniy-ma'rifiy ishlar respublika markazi”, uning viloyatlardagi bo'limlari mustqa va qo'shiqchilik san'ati, xavaskorlik va folklor jamoalari faoliyatini rivojlantirish, unutilgan xalq oxanglarini tiklash maqsadida turli xil ko'rik tanlovlar, festivallar tashkil etilmoqda. 1992 yilad Toshkentda “Asrlarga tengdosh navolar” va “Boqiy ovozlari”, Xorazm viloyatida folklor jamoalari, askiya, qiziqchi va masharabozlarning, Qo'qonda katta ashula, lapar va yalla ijrochilarining ko'rik - tanlovlari o'tkazildi. 1994 yilda may oyida Parijda bo'lib o'tgan “Sharq musiqasi” festivalida Munojot Yo'lchieva, Shavkat Mirziyoevlar ishtirok etib, o'zbek milliy qo'shiqchilik san'atini jahonga namoyish etdilar. O'zbekistonda musiqa va qo'shiqchilik san'atini rivojiga har yili 31 avgust

va 21 mart kunlari o'tkazilayotgan mustaqillik va Navro'z kunlariga bag'ishlangan bayram tantanalari ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda yashayotgan 130 ga yaqin turli millat va elat urf-odatlarini va an'analari birdek rivojlanib bormoqda. Milliy madaniy markazlar millatdoshlarning tili, madaniyati, urf-odatlarini, rasm-rusumlarini tiklash, tarixiy Vatani bilan aloqani rivojlantirish kabi masalalar bilan shug'ullanib kelmoqdalar. Milliy madaniy markazlar qoshida milliy musiqa, raqs, hunar va boshqa yo'nalishlardagi to'garaklar tashkil etilgan.

1992 yilda turli milliy markazlarga ko'maklashuvchi Respublika Baynalminal markazi tuzildi. Uning faoliyatida respublikamizda istiqomad qiluvchi turli millat va elatlarni jipslashtirish asosiy o'rin tutmoqda. Har bir millatga mansub rassomlar, yozuvchilar, shoirlar, olimlar, madaniyat va san'at arboblari bag'ishlangan yig'ilishlar, ko'rgazmalar tashkil etilmoqda. Milliy madaniy markazlar o'z faoliyati bilan respublikada madaniyat ravnaqiga muhim hissa qo'shmoqdalar.

Muzey. Jamiyat madaniy – ma'rifiy hayotida alohida xotirani tiklash va mustahkamlashda muzeylarning ahamiyati katta. Shu boisdan ham mustaqillik yillarida mavjud muzeylarni ta'mirlash, ularni yangi eksponatlar bilan boyitish, yangi muzeylar barpo etishga alohida e'tibor berildi. Namanganda ulug' o'zbek shoiri Boborahim Mashrab muzeyi, Xorazmda hofiz Xojixon Boltaev nomli maqomchilar muzeyi, Urganchda Xorazm amaliy san'ati va tarixi muzeyi, Buxoroda temirchilik muzeyi, Samarqand viloyatining Oqtosh shahrida xalq baxshisi Islom shoir Nazar o'g'lining uy-muzeyi, Toshkentda o'zbek xalq ayollarining orasidan chiqqan birinchi huquqshunos olim Xadicha Sulaymonova muzeyi, o'zbek raqqosasi Mukarrama Turg'unboeva muzeyi singari uy muzeylari tashkil etildi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida ko'plab muzeylar ochildi. 1996 yil 1 sentyabr kuni Toshkentda Osiyoda yagona bo'lgan Olimpiya shon – shuhrat muzeyi faoliyat ko'rsata boshladi. Bu muzey O'zbekistonlik sportchilarning xalqaro musobaqalardagi muvaffaqiyatlarni namoyish etadigan, mamlakatimizda sport harakatini rivojlantirish markazi bo'lib qoldi. 1996 yil 18 oktyabrda Toshkentda Temuriylar tarixi davlat muzeyi ochildi. Muzey temuriylar davrini aks

ettiruvchi o'sha davrga xos tarixiy jixozlar, qurol – aslahalar, lashkarboshilar va oddiy jangchilarning kiyim – boshlari, oltindan yasalgan uy – buyum ashyolari, musiqa asboblari, Amir Temur, Bobur qo'lyozmalari, Ulug'bekning astronom qurilmalari va boshqa 2000 dan ortiqroq tarixiy, madaniy yodgorliklar bilan jixozlangan. Temuriylar tarixi davlat muzeyi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan madaniy, ma'naviy – ma'rifiy ishlar, ilmiy tafakkur markaziga aylandi. 2002 yil Termizda Arxeologiya muzeyi bunyod etildi.

O'zbekiston Prezidentining 1998 yil 12 yanvardagi “Muzeylar faoliyatini tubdan yaxshilash va takomillashtirish to'g'risida”gi farmoniga asoslanib, respublikamizning 1998 yil 5 dekabrda qabul qilingan “Muzeylar faoliyatini qo'llab – quvvatlash masalasiga to'g'risida”gi qarorimamlakatimizda muzey ishini rivojlantirish to'g'risida qabul qilingan. Madaniyat ishlar vazirligi “Oltinmeros” jamg'armasi, Badiiy Akademiya, Moliya vazirligi, Mehnat vazirligi muzeylar rahbariyati bilan hamkorlikda muzeylarning rivojlanishiga oliyaviy ta'minot bo'yicha dastur ishlab chiqildi.

Muzeylar faoliyatini muvaffaq lashtirish, ilmiy – uslubiy yordam ko'rsatish, moddiy jihatdan qo'llab – quvvatlash maqsadida 1998 yilda “O'zbek muzey” Respublikamiz jamg'armasi tuzildi.

Axolining muzey shunoslik madaniyatini oshirishga ko'maklashuvchi

“Moziy dansado” jurnalida ta'sis etilgan va 1999 yildan boshlab o'zbek, rus, ingliz tillaridan nashretila boshlandi. Faqat 1999 yilda muzeylarning asosiy fondi 1544 ta tarixiy va madaniy yodgorliklar bilan boyidi. O'zbekistonda umumiy maydoni 137150 kv.m.ni tashkil etadigan 510 ta muzey faoliyat ko'rsatmoqda. Ularda 1,3 mln. dan ortiq ajdodlarimiz tarixi, betakror madaniyatini aks ettiruvchi nodir buyumlar – eksponatlar saqlanmoqda va aholiga namoyish etilmoqda. Mamlakatimizning me'moriy yodgorliklarga boy 10 ta shahri tarixiy shaharlar ro'yxatiga kiritilgan. 2500 ta me'moriy obida, arxeologik yodgorlik, 1800 ta monumental san'at asari davlat muxofazasiga olindi. Buxoro, Samarqand va Xiva shaharlaridagi 3 ta muzey – qo'riqxonalarda butun dunyoda eng nodir tarixiy

yodgorliklar, me'moriy obidalar, monumental san'at asarlari saqlanib qolgan, davlat muxofazasida yangidan chiroy ochayotgan muzeylar sifatida e'tirof etilgan. O'zbekiston muzeylari aholi orasida o'lkamiz tarixi, xalq amaliy san'ati asarlaridan iborat etnografik ko'rgazmalarni namoyish etib jamiyatimiz ma'naviy kamoloti yo'lida xizmat qilmoqda. Minglab xorijiy sayyohlar respublikamiz muzey – qo'riqxonalariga tashrif buyurib ajdodlarimizdan qolgan tarixiy yodgorliklar, obidalar, monumental san'at asarlari oldida ta'zim etmoqdalar. Frantsiya, Turkiya, Eron, Pokiston, Koreya, Xitoy va boshqa mamlakatlarda O'zbekiston muzeylarining eksponatlari namoyish etildi.

1.3 Samarqand miniatyura maktablarining vujudga kelishi va shakllanishi.

Uning tarixi uzoq o'tmishdan boshlangan. XIV-XVII asrlarda kamol topgan. Bu davrlarda O'rta Osiyo, Xindiston, Eron maktablari va Arabiston-Buxoro maktabi «Boburiylar miniatyura maktabi, Sheroz maktabi, Isfaxon maktabi, Yazd maktabi, Bog'dod miniatyura maktabi» kabi yirik san'at markazlari tashkil topgan.

Xirot miniatyura maktabining tanazzuli va musavvirlarning Xirotidan Buxoro tomon ketishlari muxim rol o'ynaydi. XIV-XV asrlarda musavvirlarning xayoti va faoliyatida xissa qo'shgan ustod Jaxongir Buxoriy, Pir Sayd Axmad Tabriziy, Xo'ja Abdulxay Pir Axmad, Shaxobiddin Abdulla, Zaxriddin Azxar Bobo, Naqqosh Xo'ja Axmad Ubaydullo, Nizomiddin Axmad binni, Ali Arzumlar O'rta Osiyoda qo'lyozma asarlarni miniatyuralar bilan bezatishgan.

Temur va temuriylar davri Samarqand madaniyati

Temur va temuriylar davrida Samarqand shukuxi va ko'rki butun jaxonni shu bilan bir qatorda g'arbiy Yevropani ham lol etgan edi.

Ulug'bek xukmronligi yillarida Astronomiya, Matematika va boshqa tabiiy fanlar qatorida Adabiyot va madaniyat ham ravnaq topdi. Shu qatorda Movaraunnaxr miniatyura maktablari shakllana boshladi.

O'rta Osiyo miniatyura san'atida Sharq Rafaeli hisoblangan Kamoliddin Bexzod boshchiligida kamol topgan Xirot miniatyura maktabining shakllanishi va taraqqiyoti ko'p xollarda Samarqand miniatyura maktabi ta'sirida amalga oshadi.

Antik tarixiy ma'lumotlarga ko'ra Bexzod miniatyura san'atini Pir Sayd Axmad Tabriziydan o'rgangan. Pir Sayd Axmad Tabriziy esa «Umdat ul musavviriy» (Musavvirlar peshvosi) nomi bilan mashxur buxorolik ustod Jaxongirning shogirdi bo'lgan. Ustod Jaxongir esa Temuriylar davri tasviriy san'atning asoschisi bo'lmish ustod Gung (soqov) dan taxsil ko'rgan.

Bexzod raxnamolik qilgan Xirot miniatyura maktabi namoyondalari eng noziq o'ta nafis asarlarida realistik tushunchalarni tom ma'noda ifoda etgan. Agar biz Buxoro miniatyura maktabi asarlarida, asosan tabiat manzaralariga oshuftalik yo'lini kuzatsak, Xirot maktabida esa inson qiyofasini tasvirlash – portret janrida katta muvoffaqiyatlarga erishganligining guvohi bo'lamiz. Tasvirning ob'yektga mosligi ranglar uyg'unligi musavvirning bosh maqsadi sanalgan. Bexzod mo'yqalamiga mansub Sulton xusayn Muxammad Shayboniyxon, Alisher Navoiy, qosim Alining «Alisher Navoiy va yosh mirzo» Bexzodning Tabrizdagi shogirdlaridan biri chizgan shu paytgacha topilgan yagona surati - Kamoliddin Bexzod portret asarlari buni yaqqol isbotlaydi.

Olimlar Bexzodni Sharqda portret janrining asoschisi deb ulug'laydilar. Ulardan biri - «Samarqand devoridagi jang» ikkinchisi - «Ulug'bek oila a'zolari va Saroy axllari bilan lochin ovida» nomli miniatyuralardir. Birinchi tasvirda Samarqand devoridagi kamon otuvchilar orasidagi Temurning nabirasi Xalil Sultonning surati xam bor.

Ikkinchi tasvirda esa Ulug'bek dala shiyponida chordona qurib o'tiribdi, uning yuz tuzilishi aniq ifoda etilgan: qisq ko'zli, mo'g'ul bashara, O'rta Osiyoliklarga xos soqol, boshida esa oq tivit qalpoq tasvirlangan.

Samarqand miniatyura maktabiga xos aniqligi portret xamda tabiat manzarasi yorqin ifodalangan.

Movarounnaxr miniatyura san'ati taraqqiyoti

Muxammad Murod Samarqandiy 1616 yilda Buxoroda bo'lgan. U Sa'diyning «Bo'ston» asariga miniatyura chizgan. So'ng bu asar Juybor shayxlaridan Abduraxim Xo'jaga tuxfa qilingan.

O'rta asr o'zbek miniatyura san'atining yana bir ko'zga ko'ringan taniqli musavviri Muxammad Murod Samarqandiy o'zining g'oyat kuchli tasviriy qobilyati, asarlarni jonli, ifodali realligi bilan ajralib turadi. «Shoxnoma» asarida uning 115 illyustrasiya miniatyurasi uning o'z davrining yetuk san'atkori ekanligidan dalolat beradi. U g'oyat kuchli dramatik syujetlarni o'z asarlarida ifoda etadi. Asarlarida o'z davrining sosial xayoti to'laqonli ifoda etib berilgan. Uning

«qo`zg`olon» asarini kuzatar ekanmiz asar qaxramonlarini g`oyat aniq tashvishli, g`azabkor va jonli ifoda etganligini kuzatamiz. Asardagi ranglar xam o`ziga xos qo`zg`olish ruxida beriladi.

Murodni rang tanlashi xam o`zidan avvalgi musavvurlardan boshqacharoq kompozisiya syujetlari va ularga tanlangan ranglarda aloxidalik reallik xukm suradi.

Murod Samarqandiy - mashxur naqqosh va mashxur atoqli musavvir. Murod Samarqandiy XVI asrda yashab ijod etgan rassom. Murod Samarqandiyning otasining ismi xaqida xam xech qayerda xech nima berilmagan. Murod Samarqandiy ni ayrim sharqshunos olimlar uni tug`ilgan va vafot etgan yilini aniq ko`rsatib bermaganlar. Murod Samarqandiy juda yoshligidanoq rasm chizishga kirishadi. U rasm chizishni eng oddiy elementlarini katta zexn bilan o`rganadi. Yosh Murod tabiat elementlaridan o`z rasmlari kompozisiyasida foydalanishga, badiiy asarlar syujeti bo`yicha rasm ishlashga asosiy e'tiborni qaratadi. U birgina rasm chizib qolmay badiiy asarlarni xam mutoala qilib turar edi.

Ko`pgina manbalarda ko`rsatilishicha u davrda Xirotda Alisher Navoiy boshchiligida 40 a'zoga ega bo`lgan yetuk rassomlar xattotlar, me'morlar, musiqashunoslardan tashkil topgan «Ilmiy kengash» faoliyat ko`rsatar edi. Shu bilan birga Mirak Naqqosh rahbarligida «Nigoriston» san'at akademiyasi xam bu davr san'ati va madaniyati rivojida muxim o`rin tutgan xolda Murod Samarqandiy ijodining ravnaqida xam katta ta'siri bo`lganligini xam aytib o`tishimiz joizdir.

U Xusayn Boyqaro xamda Og'a Mirakdan ta'lim olgan. Uning Xirotda yashagan choqidagi asarlari bizgacha yetib kelmagan.

XVI asr 30-40 yillarida chizgan suratlarida 30 yaqini kashf etilgan. U xamma miniatyurachilar kabi shoir va buyuk mutafakkir Alisher Navoiy suratini xam chizgan.

Mir Alisher Navoiy chexrasi to`qri tasvir etilgan bo`lib chiqadi. Chunki Murod Samarqandiy xam Bexzod singari shoir mir Alisher Navoiy bilan birga bo`lgan.

Mazkur surat 1931 yili Londonda tashkil etilgan Eron san'ati ko'rgazmasida namoyish etilgan edi. Xozir Texronda shoxanshox kutubxonasida saqlanadi. Biz Mir Alisher Navoiy suratini ko'zdan kechirar ekanmiz, u usta san'at egasi tomonidan chizilganligiga shubxa qilmaydi. U shoirning yuksak chog'larini tasvirlab, chexrasi ancha manodor chizilganligini aniq namoyon etib turibdi. Uning ko'zlari risolidek, kimnidir diqqat bilan, bor fikri zikri bilan tinglayotgandek tuyulardi. Surat yuqorisida «Sur'atiy Amiri Kabir Mir Alisher» degan yozuv bor.

XVIII asrda Movarounnaxr

O'rta Osiyo miniatyurasining badiiy qiymatini o'ziga xos xususiyatlari so'nggi taraqqiyot davrigacha bu san'at turi o'zgaruvchan tarixiy madaniy sharoitlarga moslashib, yashashda davom etgani, moddiy va ma'naviy borliqni o'zgartirmoq va in'ikos ettirmoqning yangidan - yangi usullarini ishlab chiqishda davom etganini o'rganishni taqozo etadi. O'rta Sharq xususan Kojar va Kashmir miniatyurasi va shu bilan birgalikda O'rta Osiyo miniatyurasini o'rganilmadi.

XVIII asrning oxiriga kelib, xo'jalik axvoli izga tushdi. Buxoro amirligi, Xorazm va quqon xonliklari mavqeini mustaxkamlanishi iqtisodiy taraqqiyotga, madaniy rivojlantirishga va kitob san'ati ustalarining ishining jonlanishiga olib keladi.

II-Bob.

Miniatyura amaliy san'atning mo'jaz janri.

2.1 Kamoliddin Bexzod va miniatyura

Moniy mo'yqalamga o'xshash rassomlik mo'yqalami butun dunyo Musavvirlarini unutishga majbur qiladi. Uning ajoyib va mu'jizakor barmoqlarini esa Odam Atoning avlodlari orqasiga barcha rassomlarning asarlarini xirs qilib qo'yadi. Sof haqiqatni o'zida mujassam etgan zamonimiz ajoyiboti bo'lgan bu musavvir hozirgi paytda butun Dunyo xukumdorlarining marxamatiga sazovor. Buyuk rassomning zamondoshlaridan biri bo'lgan xirotlilik tarixchi Xondamir o'zining «Xabab us-siyar» asarida Bexzod haqida xayratlanib ana shunday yozgan edi.

«Rassomlar haqidagi mashhur risolaning muallifi qozi Axmad musavvir haqida!» qisqa bir vaqt orasida Bexzod shu darajada moxir musavvir bo'lib yetadiki, rang tasvir paydo bo'lgandan buyon bu soxada san'at axli orasida unga teng keladigan yo'q edi, - deb yozadi.

«Kamoliddin Bexzod zamondosh mo'yqalam soxiblari orasida eng yaxshi musavvir xattotlarning boshlig'i o'z san'atining cho'qqisiga erishgan ulug'lardan edi» - deydi boshqa bir zamondoshi. Rassom va xattot Do'stmuxammad Bexzodning shuxrati Sharqning buyuk miniatyurachisi bo'lmish shuxrati naqadar baland bo'lganligini ko'rsatadi.

Bexzod qadimgi Xurosonning katta shaxarlaridan birida temuriylar poytaxti Xirotda 1455 yilda tug'iladi. Tarixiy asarlarda yozilishicha Bexzod ota-onadan juda erta yetim qolib taniqli xirotlilik xattoti va rassomi Mirak naqqosh Xurosoniy qo'lida tarbiya oldi. Mirak naqqosh Xuroson xukumdori Sulton Xusayn (1465-1506) saroyida shox kutubxonasining boshqaruvchisi kitobdor vazifasida ishladi. Mirak naqqosh Bexzodning ustozlaridan biri edi. Uning miniatyura san'ati

bo'yicha ustozlaridan yana biri buxorolik ustoz Jaxongirning shogirdi mashxur rassom pir Sayid Tabriziy bo'lgan. Uning ustodlari o'z zimmasining mashxur rassomlari edi. Bexzodning asarlaridagi o'ziga xos xususiyatlaridan ustozlarning ta'siri kattadir. Sulton Xusayn Boyqaro zamonida qirot o'zining rassomga bo'lgan xurmatini aniq bildirish maqsadida Shox Ismoil 1522 yilda maxsus buyruq bilan Bexzodni Shox kutubxonasining boshlig'i kitobdor qilib tayinlaydi.

Keksayib saksonlarga borib qolgan rassom vataniga qaytib kelgach, 1535 - 36 yillarda Xirotda vafot etadi. Uning portretini Tabrizda yashagan rassom tomonidan ishlangan portret saqlanib qolgan. Uning qomati bir muncha bukchaygan xolda tasvirlangan. Bexzod yaratgan asarlarning aniq bir xisobi yo'q edi. U yaratgan asarlarda xattoki imzo chekilmagan. Bexzod o'z ishlarida Sheroz, Tabriz va Xirotda miniatyura maktablarining muvaffakiyatlari ajoyib ravishda uyg'unlashtiriladi.

Rassom o'zining yoshlik yillarida ishlagan ilk asarlaridayoq xatni jiddiy kuzatuvchi moxir san'atkor ekanini ko'rsatadi. Bexzod illyustrasiya qilinadigan qo'lyozmadan shunaqa syujetlarni tanlab oladiki, bu syujetlar uningcha xayotning turli lavxalarini, mavjudotini doimo xarakterda ekanini ko'rsatish lozim. Shungacha va shundan keyingi devorlarda yaratilgan kompozitsiyalarda Bexzod uncha katta bo'lmagan juda keskin xarakter va katta kenglikni o'zida mujassamlatirgan miniatyuralarni yaratish uchun aloxida bir usulni qo'llaydi u figuralarni miniatyura ramkalari bilan kesib qo'yadi va ushbu usul bilan tomoshabinning xayotida xarakter davom etayotganining tasavvurini tuqdiradi.

Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» asariga ishlangan Xiva qal'asining qamal qilinishi nomli asarida aniq detallarni ko'rish mumkin.

Bexzodning masjid qurilishi tasvirlanayotgan asarida esa ishlarining borishini keng ko'lamda ko'rsatib bergan. Bu miniatyuralarga qarab turib, odam ish juda kizg'in ketayotganini ko'rish mumkin. Navoiyning «Farhod va Shirin» dostonida Farhod jasoratini qanchalik kuylagan bo'lsa, Bexzod xam o'z miniatyuralarida Xirotda shaxrini obod qilgan nomsiz ustalar va xunarmandlarni muxabbat bilan tasvirlaydi. Sa'diyning shaxri O'rta Sharqda unga teng keladigan

shaxar yo`q edi. Xirotda shaxsiy me'morchiligiga masjidlarning salobatligi bilan madrasalarni, mexmonxonalar, shifoxonalar, xammomlarning barcha qurilish binolarining aniq qurilmalari uni bezab turgan naqshinkor koshinlari kishilarni xayratga solgan. Bu yerda miniatyura va xattotlik asarlarining eng yaxshi namunalari ishlanardi. Sulton Xusaynning zamondoshlari Jomiy, Navoiy, Mirxond va Xondamir chiroyli xusnixat mualliflari xattot Sulton Ali, Mashxadiy Kamoliddin Bexzod o`sha paytlarda Xirotda gultojilari edilar. Sulton Xusaynning o`zi ham shoir bo`lib, nafis san'atning nozik bilimdoni sifatida ijodkorlarga xomiylik qilardi. Buyuk Bexzodning shakllanishida Navoiy katta ta'sir ko`rsatadi. Buyuk ustoz o`zining mashhur musavvirilariga Amir Nizomiddin Alisher Navoiyning marxamati va g'amxo`rligi tufayligina erishdi deydi tarixchi Xondamir. XV asrning 90 yillarida Sulton Xusayn Boyqaro Bexzodni o`z kutubxonasiga boshliq qilib tayinlaydi. U Sharqning buyuk yozuvchisi va shoirlarining asarlariga miniatyura chizishni buyurar edi. Sulton Xusayn xattot o`z boqida Bexzodga ijodxona qurdirgan. Uning ishidan zavqlanish uchun uni oldiga tez-tez kelib turar edi. Bu bilan dunyoning tashvishlarini birmuncha unutganday bo`lardir. 1537 yilda Sulton Xusayn vafot etdi. Shayboniyxon Xirotni bosib oldi. Bexzod Xirotda qolib o`z ijodini davom ettirdi. Shayboniyxon ham bilimdon xukumdor bo`lib rassomga aloxida e'tibor beradi va unga o`z portretini chizishni buyuradi. Shayboniyxon xalokatidan so`ng 1510 yil Xirotni shox Ismoil bosib oladi. Bexzod boshqa bir xukumdor xarakteriga o`tishga majbur bo`ladi va safaviylar poytaxti Tabrizga boradi. Shox Ismoil Bexzod ijodini yuqori baxolaydi.

1514 yilda Childirani yonidagi jangda muvaffaqiyatsizlikka uchragan Shox Ismoil qaytib kelib ularning axvollarini so`rattirgan.

Bo'ston asarida mashhur Doro cho`pon miniatyurasi Navoiyning insonparvarlik g'oyalari ta'siri ostida yaratilgan. Bu miniatyurada qoyali tog'lar, ba'zi joylar butalar bilan qoplangan yam-yashil o'tloq, cho`ponlar va otlar yorqin bo`yoqlar ostida bir-biri bilan uyg'unlashib ketgan. Bu asarida ham Bexzod baytal onasini emayotgan toychoq va qimiz quyayotgan cho`pon bola kabi xaqqoniy va xayotiy lavxalarni tasvirlaydi. Ayniqsa, cho`pon qomati juda ta'sirchan chiqqan.

Badiiy bezatilgan Sharq qo'lyozma kitoblari, Kitobat san'ati xam ilmiy - tarixiy, xam badiiy - estetik, xam ma'naviy - ma'rifiy qiymati bilan umumjaxon madaniyati xazinasi bilan noyob san'at asarlari sifatida munosib o'rin egallagan. Ushbu san'atning tarkibiy qismi, Sharq xalqlarining mushtarak badiiy merosi va iftixori bo'lmish miniatyura san'ati ko'p yillar mobaynida asosan sharqshunoslar, etnograflar, san'atshunoslar, filologlar va tarixchilarning diqqat markazida bo'lib keldi. Umumta'lim maktablari, maktabdan tashqari o'quv tarbiyaviy muassasalari, qolaversa o'rta va oliy san'at o'quv yurtlarining bu san'at turining tarbiyaviy imkoniyatlari pedagogik jarayonda to'laqonli foydalanilmadi. Zero, yosh avlodni bu san'at turiga jalb etish ko'pgina o'quv tarbiyaviy muammolarni ijobiy xal etish imkoniyatlarini ochib beradi.

Chunonchi, Sharq miniatyura san'atining yetuk tasviriy san'at turi sifatida uning mazmuni, g'oyasini badiiy estetik idrok etish jarayonida ularda tasvirlangan ijtimoiy xayot, tarixiy evalyusiyalar, personajlarning ichki dunyosi, adabiy asar miniatyura mualliflarini aks ettirayotgan voqea va xodisalarga nisbatan ifodalangan o'zlarining falsafiy muloxazalari, qarashlari, bu voqea va xodisalaridagi etnik xususiyatlarni anglab yetish, baxo berish va ular asosida o'z munosabatlarini amaliy, tasviriy ko'rinishda ifodalash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu masalani bir tomoni. Yana bir muxim masala - o'quvchilarga Sharq miniatyura san'atining jaxon madaniyatida tutgan o'rni, Sharq miniatyura maktablari va markazlari, ularda mavjud bo'lgan badiiy umumiylik va tafovutlarning sabablari, bu maktablarni zabardast vakillari xaqida ma'lumotga ega bo'ladilar. Shuningdek, Sharq miniatyura san'atining mustaqil san'at turi sifatida shakllanish tarixi, uning san'atning boshqa turlari, xususan adabiyot bilan bog'liqligi, xar bir asardagi taraqqiyot darajalarini shu zamonni ijtimoiy - siyosiy va madaniy xayoti bilan bog'liqligi xaqida ma'lumotga ega bo'ladilar.

Sharq miniatyura san'atini o'rganish, ayniqsa uning tasviriy usullari aks ettirilgan tasviriy lavxalarda milliy xarakterdagi qarashlarni qo'llash usullaridan boxabar bo'lish bilan bir qatorda ularni turlashtirish prinsiplari bilan xam tanish bo'ladilar. Masalan o'rganiladigan asar personajlarining o'rganish jarayoni

to'g'arak qatnashchilari uchun samarali bo'ladi. Faqat Sharq miniatyuralaridagi qaxramonlarning o'rganish jarayoni qator tarbiyaviy – pedagogik masalalarning yechimini ochib berish va xalq etish imkonini beradi. Jumladan bu jarayonda o'quvchilar Sharq miniatyura san'atidagi o'ziga xos tasviriy usullardan tashqari tasvirlangan personajlarning liboslarini o'rganish orqali ilmiy va badiiy ahamiyat kasb etuvchi tarixiy sana va voqealardan voqif bo'ladilar, personajlarning tabaqasi, yosh kategoriyasi xamda kasbi-kori to'qrisida tasavvur oladilar. Nixoyat, o'quvchilar o'zlarining ijodiy ishlarida tasvirlashda miniatyura janrida ijod qilayotgan zamondosh rassomlarining asarlari bilan tarixiy asarlarni qiyosiy o'rganish jarayonida badiiy an'analarni idrok etish va bu an'analarni hozirgi xalq san'atida davom ettirilishi to'qrisida nazariy va amaliy taassurotlarga ega bo'ladilar. Xuddi shu tamoyil asosida Sharq miniatyura san'atida o'z ifodasini topgan badiiy naqqoshlik va ganchkorlik namunalari, ayniqsa saroylar, qabulxonalar, istiqomat qiladigan joylarning, interyerlarini bezashda sharqona me'morchilikdagi an'analarni qo'llanish xususida ma'lumotni boyitadilar.

Sharq miniatyura san'atida Kamoliddin Bexzod va uning takrorlanmas badiiy tasviriy maxorat maktabi san'atdagi kamolot namunasi bo'lgan bo'lsa, Temuriylar davri ilm - fani, ayniqsa adabiyotga miniatyura san'ati yuksaklikka erishdi. Umuman ilm - fan va madaniyatning oltin asri bo'lib tarixga kirdi.

Miniatyura san'ati asarlarini idrok etishda uning funksional vazifalari badiiy bezatilgan qo'lyozma asarlarining tarkibiy qismi, ajralmas badiiy – grafik elementi sifatida qarash lozim. Bunday yondashish o'quvchilarning bu durdona san'atdagi sintezni ilqash, ularning xamoxangligini ta'minlovchi omillarni aniqlash va taxlil qilish imkonini beradi. Jumladan suz bilan tasvir birligidagi badiiy matn va badiiy tasvir sintezi, badiiy bezatilgan kulyozma asarlarini yaratilishida turli kasb egalari - xattot, nakkosh, muzaxxib, lovvox va musavvirlarning ijodiy xamkorligining samarali yuksak badiiy kiyamatga ega bulgan, badiiy jixatdan mukammal bezatilgan kulyozma asarlarini yaratilishini asosiy zamini ekanligi xakida taassurotga ega bo'ladilar. Masalaga shu tariqa yondashish xattotlik badiiy nakkoshlik kabi

miniatyura san'atiga alokador bulgan san'at turlaridan aloxida mashqulotlar qtkazish imkonini berildi.

Sharq miniatyura san'atini umumta'lim maktablari sharoitida urganishga qaratilgan va unda yukorida sanab utilgan vazifalarni xal etish kuyidagi asosiy pedagogik muammolarni yechish bila bog'liq xolda olib boriladi. Chunonchi, san'at vositasida o'quvchilar ongiga Sharqona falsafiy dunekarash, axloq me'yorlarini singdirish, miniatyura san'atining rivojlanish boskichlarini urganish orqali xalqimizning madaniy tarixini, badiiy an'alarini o'zlashtirish, Sharqona badiiy - tasviriy kamolot borasidagi bilim va malakalarini oshirish yo'li bilan o'quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish imkonini yaratishi zarur.

Muallif yoki bosh qaxromon «portreti» ichki kechinmalarini tasvirlovchi saxnalar suxbat mavzusi beriladigan bo'ldi. Avliyolar payg'ambarni tasvirlash mavzulari cheklana bordi. Jang, ov sa'nalari vasfiy mavzularga munosabat bir muncha o'zgaradi. Mustaqil peyzaj kompozisiyalari yo'qoladi. Ko'p kishilik bazm manzaralari kam figurali soqiylar bilan almashinadi. Yangi kompozision yechimlar, sxemalar paydo bo'ladi. Keyingi davr qo'lyozmalarida miniatyuraning O'rta asr uslubiga pala-partish rioya qilishi va personajlarning tarkibiy xarakteristikasiga aloxida - aloxida urg'u berish sezilib turiladi.

Xarakterli belgi sifatida me'moriy bezak tarzida boburiylar davri oq marmar inshooatlaridan nisbatan ilgarigi yolg'iz daraxt yoki peyzash fonini yassi perspektiv qisqartmalarsiz tasvirlovchi Eron O'rta Osiyo usulidan foydalanishni ta'kidlash mumkin. Ularda Kashmir etnik tipik zargarlik taqinchoqlarga boy milliy kiyimda tasvirlanib yashil va ko'kimtir ranglar bilan birga noranjiy rang, qizil oltin ranglarning munosib uyg'unlashuvini ko'ramiz.

Kashmircha uslubda ishlangan O'rta Osiyo miniatyuralarida uning jixatlari kompozision ko'rilish me'moriy fon ifoda etiladi. Ammo etnik tipik va koloritda muayyan o'zgarishlar mavjud.

Soddalik folklor rasmlar uning tabiiy rivoji va ichki buzilish jarayoni sezilgan klassik miniatyurani qayta qurilish natijasidir.

O`rta Osiyo miniatyurasining badiiy qiymatini o`ziga xos xususiyatlari so`nggi taraqqiyot davrigacha bu san'at turi o`zgaruvchan tarixiy madaniy sharoitlarga moslashib, yashashda davom etgani, moddiy va ma'naviy borliqni o`zgartirmoq - yangi usullarini ishlab chiqishda davom etganini o`rganishni taqozo etadi. O`rta Sharq xususan Kojar va Kashmir miniatyurasi va shu bilan birgalikda O`rta Osiyo miniatyurasini o`rganilmadi.

XVIII asrning oxiriga kelib, xo`jalik axvoli izga tushdi. Buxoro amirligi, Xorazm va Qo`qon xonliklari mavqeini mustaxkamlanishi iqtisodiy taraqqiyotga, madaniy rivojlantirishga va kitob san'ati ustalarining ishining jonlanishiga olib keladi.

Badiiy bezakli qo`lyozmalar tuzish xarakteri va usuliga ta'sir ko`rsatgan faktorlardan eng muximi qarama-qarshi kuch va sharoitlarning diolektik birligi va kurashi bo`ldi. XV asr O`rta Osiyo adabiy xayoti Eron bilan bog`liq bo`lsa XVII - XVIII asrlarda safaviylar Eron va mazxabini rasman qabul qilganlaridan keyin Movarounnaxr-Eron bilan munosabatlarni o`zadi. Usmoniy, Turkiya, Kashmir, Shimoliy Xindistonga e'tiborini qaratadi.

Shimoliy Xindiston va Turkiyada kitob chop etila boshlangach, kitoblar O`rta Osiyoga keltirila boshlaydi. Xind musulmon madaniyatining yirik markazlaridan biri Bombay Kanpur, Lakxnau, Kashmir O`rta Osiyoga kitob yetkazib bera boshladi. Bu kitoblar arab, fors tillardagi diniy falsafiy xuquq, tarix va boshqalarga doir edi. Bu kitoblar O`rta Osiyoda Kashmir usulida bajarilgan miniatyuralar paydo bo`la boshladi. Qo`lyozma asarlariga chekiladigan rasmlarning uslubiy xususiyatlari va xarakteriga 1864 yil Turkiston o`lkasining Rossiyaga qo`shib olinishidek muxim voqea chuqur ta'sir qiladi. Siyosatdagi o`zgarish iqtisodiy va madaniy xayotdagi siljishlar Yevropa madaniyati ta'sirining kuchayishi o`lka ma'naviy sharoitida burilish yasaydi.

Keyingi davrda musavvir shaxsiga axamiyat berilmasdi. Ilgarigidek musavvir imzosi deyarli qo`yilmasdi. Badiiy bezakli qo`lyozmalar bir necha unut bo`lgan O`rta Osiyolik musavvirlar ismini bizgacha asrab keldi. Bular ichiga mashxur buxorolik musavvir Axmad Donish Mir Muxammad Sidiq (Xashmat),

Amir Muzaffarning «Gunoxkor» o'g'li Qo'qonlik Muxammad Amin Kosoniy Muxammad Shokirboy, Xoja Nosir (XIX asr ikkinchi yarmi).

Ammo O'rta Osiyo an'anaviy asarlariga xos davr o'tishi bilan torayib borayotgan mutanosib davrga moyillik seziladi. Keyingi davr O'rta Osiyo miniatyurasi «Sayoxatnomalar» geografik asarlar xam tasvirlar bilan bezatilgan. Ilgari tasvirlar bilan bezash rasm bo'lgan Firdavsiyning «Shoxnoma»si, Nizomiy «Xamsa»si, Xofiz «Devon» lari, Sa'diy asarlari bezatilmadi. Ilgarigi mashxur tarixiy asarlar xam yo'q. Boshqa nashrdagi tasvir etilgan asarlar soni xam kam. Badiiy uslubiy xususiyatlarni taxlil etarkanmiz, murakkab manzaralarga duch kelamiz. Unda miniatyura san'ati bir xilda rivojlanadi.

2.2 Ustoz va shogird odobi.

Bizning ilmiy izlanishlarimiz shuni ko'rsatadiki. Qadimda ajdodlarimiz ustoz-shogird asosida yoshlarga hunar o'rgatish bo'yicha boy tajribaga egadir. Lekin keyingi vaqtlarda ajdodlarimizning boy me'rosidan hamda tajribalaridan to'liq foydalana olmayapmiz. Buning sabablaridan biri ustoz-shogird an'alarini chuqur urganmaganligimizdir. Ajdodlarimiz tajribalari yoritilgan adabiyotlarni ham etarli deb bo'lmaydi. Bundan tashqari ajdodlarimiz boy tajribalarini hozirda hunar o'rgatilayotgan joylarda. Chunonchi: Qoyaiyo'quv yurtlari, o'rta maxcuckasb-hunarta'lim muassasalarida ustoz va shogird asosida o'rgatayotgan ustaxonalarda. Qo'shimcha ta'lim muassasalarida ustoz va shogird sharqona odobi to'liq o'rgatilmashligi o'quvchi yoshdrlimizni axloq odobiga va bilim darajasiga, umuman, ular ma'naviyatining shakllanishiga salbiy ta'sir etayotganligining guvohi bo'lamiz. Shuning uchun biz quyida Markaziy Osiyoda ustoz va shogird an'analari asosida kadrlar tayyorlash tarixi haqida fikr yuritmoqchimiz.

Qadimda usta tayyorlashning o'zigaxos milliy an'aniyasoslari, urf-odatlar qonun-qoidalar, talablari bo'lgan.

Xalq hunarmandchiligida ustozlarning o'ziga yarasha ikki fazilatlar ya'ni shaxsiy va kasbiy fazilatlarining o'z mezon bo'lgan. Shu mezon asosida ustaga salbiy va ijobiy baho berganlar. Shuning uchun ota o'z farzandini yakka shogirdlikka berishda ustaning yuqoridagi mehonga javob beraolish darajasini atroflicha o'rganib chiqadi.

Ya'ni «Yomon ustaga berma shogird etib, buzar u buzuq fe'lini o'rgatib», maqoliga asosan yaxshi ustaga «Suyagi bizniki, eti sizniki» degan an'ana bo'yicha topshirganlar.

“Bolani usta oldiga olib borish o'ziga yarasha tantana bo'lgan. Bolaning ota-onasi va qarindosh-urug'lari «bo'y» degan bo'g'irsoq va holvaytar qilib, ustaning xuzuriga kelganlar va «bolaning go'shti sizniki, suyagi bizniki», qabiladagi gaplar bilan uning ixtiyoriga topshirganlar. Keltirilgan pishiriqlar o'sha paytdayoq birgalikda tanovul etilgan. Usta bolaga hunar o'rgatishdan tashqari butun o'qish davomida oziq-ovqat bilan ham ta'minlab turgan. Ikkala kelishuvchi tomon orasida yozma ravishda shartnoma bo'lmagan. Kasb o'rgatish tekin bo'lgan».

Buning uchun ustoz shogirdiga mayda-chuyda uy ishlarini buyurgan. Keyin esa ustaga asbob-uskunalarni olib berib turish yoki xom-ashyoni tayyorlab turish, keyinchalik esa eshik derazalarni, ustunlarni o'rnatishga va naqshlarni o'yishga o'rgatgan. Ya'ni bolani yashash bilan birga hunar sirlarini oddiydan murakkabga qarab o'rgatib borgan. 3-4 yillardan so'ng yaxshi tajribali shogirdga usta 15-20 kun mobaynida pul ishlab kelishi uchun ruxsat bergan.

Shogirdga usta nomini berishining o'ziga xos urf-odatlar bo'lgan. Bu tantanali kun shogirdning ota-onasi uyida yoki ustaning uyida o'tkazilgan. Marosimga shogirdning qarindoshlari, ustozning qo'lida ishlayotgan shogirdlar, ustalar, mullalar qatnashgan. Ustalar kattasi oqsoqol yoki ustakalon yoki uning yordamchisi poykor usta nomini olayotgan shogirdning boshiga salla o'raydi. Chopon kiygizib beliga qiyiqchabog'lanadi va masalan, duradgor yoki yog'och o'ymakor usta bo'ladigan bo'lsa belbog'iga tesha yoki arra qistirib qo'yiladi. Ustachilik qonun qoidalarida tarixi va duradgorlikning 12 qoidalari, insonlarga bo'lgan muxabbat, tartib-intizom, haqgo'ylik, o'z kasbini yurakdan yaxshiko'radigan bo'lish va boshqalar o'rgatiladi. Odatda, shogirdga toza suv berishgan va undan bulgusi usta bir necha qultum ichgan. Shundan so'ng esa shogirdni «usta» degan unvon bilan ataganlar, ustalar va do'stlari uni tabriklaganlar. Keyin katta usta dasturxondan «Nonni suxta» nomli tandir

nonniolib kshaning sababchi bo'lgan shogirdiga qarab «qaerga borsang ham o'zingni qilgan kulchangmi ko'rsatgin»deb beradi. Yosh usta nonni dasturxon ustiga qo'yadi.

Bundam urf-odatlarning harxil turlari bo'lgan. Ba'zi urf-odat bo'yicha bo'lguvchi ustaga biror-bir uyinmustaqilbezashga topshirganlar.U bo'lajak ustaishnibitkazgandan so'ngustalar uning qilganishinitekshiradilar va baho beradilar. Agar ish ustalarga ma'qul tushsa, unda urf-odatlar bo'yicha shogirdga «usta» degan unvon berilgan. Shundan so'ng yosh ustaga boshqa shaharga borib mustaqil ishlashga ruxsat berilar edi. Yoki ba'zi yosh ucralap "xalifa", ya'ni katta usta boshchiligida birga ishlab yurar edilar.

Ustalap tsex tariqasida katta va kichik duradgorlik, qurilish ishlari olib borib, ular tarkibiga quydagilar kirar edi. Boshliqlar: oqsoqol, Qolib, najorboshi: ularning o'rinbosaripoykor; katta ustalar ustoz kalon; ustalar; ustaga yordamchi ustalar - xalfa, nimsherik; shogirdlar hamda mulla ham bo'lgan.

Oqsoqolni tayinlashda shahardagi eng katta tajribali ustalardan saylagan. Agar oqsoqol biror noxaq ish qilsa unda biror masjidga poykor, ya'ni oqsoqol yordamchisi va hamma ustalarning yig'ib qayta oqsoqol saylanar eli. Buxoroda esa oqsoqolni qayta saylash boshqacharoq edi. Ustalar Buxoro xoniga maxsus arizayozar edilar.

Buxoroda XIXasr oxiri - XX asr boshlarida duradgorlar boshliQi usta G'ulom, O'ratepada esa usta Karim Kajarboshi (usto Abdu Karim Abduxoliqov) bo'lgan. Bu shaharlarga xattoki O'rta Osiyoning turli chekkalaridan ustalar kelib ishlaganlar. Aksincha o'ratepalik xalq ustalarini yuqori Zarafshon qishloqlarida masjid. Madrasa, turar joy binolarini: bezash uchun taklif etganlar. Ular naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, ganchkorlik va boshqa ishlarni bajarganlar.

Har bir hunar ham odatda avloddan-avlodga o'tgan, begona bolalardan esa o'ta iste'dodli, shu hunarga mehr quyganlargina tanlabolingan. Chinakam o'ymakor ustalarni orzu qilgan kishilar uchun madrasada o'qigan bo'lishi, tarix,she'riyat va musiqa sirlaridan voqif bo'lishi,xatto musiqa asboblarinibiroz

chala bilishishart qilibqo'yilgan. Ayrinimustalar shogirdlari uchun maxsus odob talablarini ishlab chiqqanlar.

Qadimdan ajdodlarimiz usta va shogird an'analari asosida yoshlarga hunar o'rgatish bo'yicha boy tajribaga ega bo'lganlar. Lekin keyingi vaqtlarda ajdodlarimizning boy tajribalaridan to'liq foydalana olmayapmiz. Buning sabablaridan biri usta va shogird an'alarini chuqur ilmiy asosda o'rganmaganligimizdandur.

2.3 Miniatyura janrida “Ov” kompozitsiyasini ishlash.

Mavzu asosida va illyustrativ rasm chizish jarayonida rangning roli benihoya kattadir. Miniatyura mazmunini va g'oyasining to'la ochishiga uning emosional ta'sirini kengaytirishga, shuningdek, kompozitsiyadagi muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

Rangning asosiy xususiyatlari uning yorqinligi, tusi va to'yinganligi bilan belgilanadi. Mavzu asosida miniatyura chizish mashg'ulotlarida bo'yoqlar bilan ishlash murakkab vazifalardan biri hisoblanadi. Faqat ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi, ko'rgazmali vositalar va metodik tavsiyalardan samarali hamda o'rinli foydalanish natijasidagina rangshunoslik bo'yicha zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishga erishish mumkin.

Yorug'lik manbai yuzadan qanchalik uzoqlikda bo'lsa, predmet shuncha kuchsiz yorug'lanadi va aksincha yorug'lik manbai predmetga qancha yaqinda joylashsa u shunchalik kuchli yorug'lanadi. Shuningdek, predmet yuzasining yorug'lik darajasi predmetdan kuzatuvchigacha bo'lgan masofaga ham bog'liq bo'ladi. Ya'ni narsalar tusi kishi ko'ziga yaqinlashgan sari ochroq, uzoqlashgan sari esa to'qroq ko'rinadi. Yuzalarning yorug'lanish darajasi shu yuzaga tushayotgan yorug'lik nurlarining tushish burchagiga ham bog'liq bo'ladi. Eng kuchli yorug'likni yorug'lik manbaiga tik qaragan yuza oladi. Tushayotgan

yorug'lik nurlarining burchagi qanchalik katta bo'lsa narsalar yuzasiga tushayotgan nurlar shuncha bo'ladi.

Predmet kuzatuvchidan uzoqlashgan sari o'z ranglarining to'yinganligini yo'qotadi, natijada ular havorang yoki zangori tusda ko'rinadilar, soyada esa yorug'lashadilar. Shuningdek, predmet zehlari, uning bo'rtgan joylari bo'laklari o'z aniqliklarini yo'qotadilar.

Ulug' rassom Leonardo da Vinchi perspektivani uch bo'lakka bo'lgan edi:

1. Chiziqli pespektiva.
2. Havo (rang) va rang perspektivasi.
3. Relyef perspektivasi.

Chiziqli perspektivada narsalar kishi ko'zida uzoqlasha va yaqinlasha borgan sari ularni o'lchovlarida havorang perspektivasida ranglarida haov o'zgarishlar yuz beradi.

Relyef perspektivasi deganda esa narsa shakllaridagi aniqlik va ularning fazoda uzoqlashuvi natijasida yorug'lik va soya o'rtasidagi nisbiy o'zgarish tushuniladi. Yorug'lik manbaining o'zgarishiga qarablar o'tlar, daraxt barglari, yer, uylarning ranglari turlicha tusga kiradi. Mazkur predmetlar erta tongda havo rang va zangori tusda bo'lsalar, kunduzi esa ular o'zlaridagi hamma bor ranglarni nomoyon qiladilar. Kechqurun esa zarg'aldoq tusga kiradilar. Bu hodisalarni O'.Tansiqboyevning «Kechqurun GESi tongi», Z.Inog'omovning «Choyga», V.Kavinaning «Satsiologik Mehnat Qahramoni Tursunoy Ohunova» nomli asarlarida ko'rish mumkin.

Yorug'lik changini qish paytida kuzatish mumkin. Qishning quyoshli yorqin nurida qor pushti rang tusda ko'rinsa soya joyda u havo rang yoki zangori tusda bo'ladi.

Predmetning rangi ularni o'rab olgan narsalarning rangi ta'sirida o'zgaradi. Bunday hodisani refleks deb yuritiladi. Predmetlar rangini biz tefarak-atrofdagi narsalarning ranglariga nisbatan idrok etamiz. Agar predmet turgan joydagi fon o'zgartirilsa o'sha predmetning rangi ham o'zgargandek tuyuladi: sariq yoki qizil fondagiga qaraganda yanada sarg'ish tuyuladi; yashil rangdagi predmet qizil fonda

sariq yoki zangori fondagiga qaraganda yorqin va yanada yashil tuyuladi. Iliq rangdagi predmet yonida turgan sovuq rangli predmet yanada sovuqroq tusga ega bo'ladi. Qizil rangdagi predmet yonida kul rang fonda sovuqroq tuyuladi. Zangori rang yashil rang bilan yonma-yon tursa tiniq tuyuladi. Agar predmet rangi sovuq bo'lsa, uning soyasi iliq tuyuladi va aksincha. Manzaradagi bronta daraxtni tasvirlashda uni faqat birgina yashil bo'yoq bilan bo'yash noto'g'ridir. Daraxt rangi yorug'likning ta'sirida yon atrofdagi narsalarning ta'sirida o'zgaradi. Shuning uchun ham uni o'ziga o'xshatish uchun turli ranglardan foydalanish kerak bo'ladi. Shundagina u hajmli va to'laqonli chiqadi. Agar daraxtni faqat yorug'lik darajasi bilan farq qiluvchi lokal rang bilan bo'yasa, noaniq sun'iy jonsiz tasvir hosil bo'ladi. Haqiqiy san'at asarlarini sinchiklab kuzatar ekanmiz, ularda tasvirlangan narsalar va odamlarning ranglari bir-birlari bilan o'zaro bog'liq ekanligini sezamiz. Shuning uchun ham suvrat ishonarli ko'rinadi. Tasvirda yoki suvratda hamma ranglardan ustunlik qiladigan umumiy yorug'lik va rang birikmalariga kolorit deyiladi. Agar suratda qizil rang ustunlik qilsa uni qizil koloritli deb yuritiladi. Umuman suratlar iliq, sovuq yoki oltin, kulrang tus koloritida bo'lishi mumkin.

Kalorit – bu qo'shimcha rang birikmalari qonuniyatlariga javob beruvchi bo'yoqlar uyg'unligi emas u borliqni to'g'ri aks ettirish natijasidir. Suratlarda kalorit turli predmetlar ranglarining uyg'unligi orqali yorug'lanish bilan birlashgan va yorug'lik ranglarining ta'sirida hosil bo'ladi. Osmon predmetlarning soyasiga sovuq tus beradi. Quyosh predmetlarning yorug' qismlarini birlashtiradi. Kechki sun'iy yorug'lik manbalari esa asosan predmetlarga umumiy sarg'ishzarg'aldoqrang beradi. Uning turi ta'sirida zangori va havo rang ranglar ko'rinmay qoladi. Sariq, qizil ranglar yorqin kul rang esa iliq tus oladi. Kechki sun'iy yorug'likni o'zida aks ettiruvchi surat umumiy zarg'aldoq sarg'ish kaloritga ega bo'ladi.

Tevarak - atrofdagi narsalarning aks ta'siri ham naturaning koloritiga ta'sir etadi. Quyosh nuriga chulg'angan fazo o'zining umumiy yorug'ligi va ko'p ranglilik bilan farqlanadi. Biroq manzarada yoki naturada quyosh nurlari

ranglarining turli-tuman bo'lishiga qaramay tutuvchi soyalarda va yarim soyalarda osmon, yer, tevarak atrofdagi narsalarning ranglari aks etgan bo'ladi. Shunga muvofiq turli rangdagi manzarada hamma predmetlar uchun umumiy bo'lgan ikki-uch xil ranglar birlashgan bo'ladi. Kompozisiyada ranglarning bir nechtasi yig'ilib chiroyli birikmalarni hosil qilishi ranglar garmoniyasi deb ataladi. Agar ranglar yoqimsiz birikmani hosil qilsa ularni disgarmoniya deb yuritiladi.

Rang guruhlarining garmonik birikmalarini ba'zan gamma deb ham yuritiladi. Ba'zan to'yingan ranglar guruhlarining to'yinmagan ranglar bilan qo'shilishi ham garmonik birikmalarni hosil qilishi mumkin. Biroq ayrim hollarda birgina rasmda to'yingan va to'yinmagan birikmalarning aks etishi disgarmoniyaning hosil bo'lishiga olib keladi. Rasm chizishda ana shu momentlarga rioya qilgan holda ish olib borish tasvirning ta'sirchanligini oshirish imkonini beradi.

Obraz yaratishda «oldingaintiluvchi» va «orqaga intiluvchi» ranglarning xususiyatlarini bilgan holda ish olib borish ham yaxshi natijalar beradi. «Oldinga intiluvchi» ranglarga ko'proq iliq ranglar kiradi va ular o'zlarining haqiqiy o'rnidan oldinroqda ko'rinadilar. Orqaga intiluvchi ranglar qatoriga sovuq ranglar kiradi va ular o'zlarining haqiqiy o'rinlaridan orqaroqda ko'rinadilar. «Oldinga intiluvchi» ranglar qatoriga yorqin to'yingan ranglar hamda materialning fakturasiga alohida e'tibor berib ishlangan rasm ranglari ham kiradilar.

Kompozisiyada yorug'lik ham undagi obrazlarning ta'sirchanligini oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Buni axromatik ranglar bilan ishlangan illyustrativ rasmlarda ko'rish mumkin.

Kompozisiyada yorug'likning roli shundan iboratki, bunda bo'rttirib ko'rsatilishi lozim bo'lgan obrazlarni tasvirlashda kontrastlik usulidan foydalaniladi, ya'ni asosiy obraz to'q tasvirlansa uning atrofdagilar och ranglar bilan ishlanadi va aksincha suratdagi asosiy obraz och rang bilan ishlansa boshqalari esa to'q ranglar bilan tasvirlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda quyidagilarni ta'kidlab o'tish joiz bo'ladi. Ma'lumki umumiy ta'lim, litsey, kollej va hunar maktabini islox qilishning asosiy yo'nalishlardan biri yosh avlodning mehnat tarbiyasini yaxshilashdan iboratdir. O'quvchilar badiiy bezash ishlarini bajarish jarayonida o'zlarining badiiy qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda juda ko'p ishlab chiqarish - texnik operatsiyalarni ham o'rganadilar. Materiallarning xossalari haqida anchagina qiziqarli narsalarni bilib oladilar, qog'oz, gazlama, yog'och, metal, va hokazolarni ishlatish texnologiyasi hamda turli asboblardan foydalanish qoidalari bilan tanishadilar.

Usta va shogird asosida yoshlarga hunar o'rgatish uchun ajdodlarimiz tajribasini yuqori sifat darajasida o'rganishni tashkil qilish lozim. Usta va shogird odob mezonlarini yanada mukammal ishlab chiqish kerak. Shu mezonlar asosida maktablarda, maktabdan tashqari muassasalarda, litsey va kollejlarda, oliy o'quv yurtlaridagi dastur, darslik, o'quv va metodik qo'llanmalarga usta va shogird odobi an'analari mavzularini kiritish va ularni etarli darajada yoritib berish kerak.

Kasb-hunar kollejlarda va hunar o'rgatilayotgan oliy o'quv yurtlarida maxsus kurslar tashkil etish va ularni xozirgi eng ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida olib borish maqsadga muvofiqdir.

Oliy o'quv yurtlarida va kasb-hunar kollejlarda o'tilayotgan ta'lim-tarbiyaga, hunarga oid dastur va darsliklar mazmuniga "Ustoz va shogird etikasi" bobini kiritish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. I.A.Karimov. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T. 1998 yil
2. I.A.Karimov. Barkamol avlod orzusi. T. 1999 yil.
3. Xalq badiiy hunarmandchilik va amaliy san'atini yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, - T: "Toshkent oqshomi" oynomasi, 2-aprel, 1997-yil, 38-son.
4. Azimov I. O'zbekiston naqshu nigorlari. – T.: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1987.
5. Axloq va odobga oid hadis namunalari. – T.: "Fan", 1991.
6. Bulatov S.S. Ganchkorlik, naqqoshlik va yog'och o'ymakorligiga oid adabiyotlarning izohli lug'ati. – T.: "Mehnat", 1991.
7. Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati, - T.: "Mehnat", 1991.
8. Bulatov S.S. Ashurova M.O. Amaliy san'atdan qisqacha izohli lug'at. – T.: Qomuslar bosh tahririyati. 1992.
9. Bulatov S.S.Dadashev L. Naqsh alifbosi. – T.: "Cho'lpon", 1999.
10. Zohidov P. SH. Zeb ichra ziynat. – T.: Adabiyot va san'at nashriyoti. 1985.
11. Zohidov P. SH. Farg'ona naqshi. (Xalq ustasi Saidahmad Norqo'ziev albomidan) – T.: O'z adabiy nashr, 1960.
12. Mirzaxmedov M.K. Boshlang'ich badiiy naqsh ishlash metodikasi. – T .: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1981.

13. Nabiev M. Rangshunoslik . – T .: O'qituvchi, 1995.
14. Ochiq osmon ostidagi muzey (Tuz. G.A.Pugachenkova) – T.: Adabiyot va san'at nashriyoti. 1981.
15. Hasanov R. Boshlang'ich sinflarda naqsh chizishga o'rgatish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 1972.
16. Qurbonov T. Odoynoma – T.: O'qituvchi, 1991.
17. Qosimov Q. Naqqoshlik – T.: O'qituvchi. 1990.
18. Qosimov Q. Naqqoshlik – T.: O'qituvchi. 1982.
19. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” to'g'risidagi qonun. – T.: O'zbekiston . 1998.
20. Egamov H. Bo'yog'lar bilan ishlash. – T.: O'qituvchi. 1981.
21. Usmonov O. Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi. – T.: “Fan”.
22. G'ulomov S.S. Bulatov S.S. Sharqona “Usta-shogird” odobi O'zROUMTV “O'quv adabiyotlar, jurnal va byullitenlarni nashrga tayyorlash” markazi, 2000.